

VARIABLES EN EL PROCÉS DE MI-
NORITZACIO DE LA COMUNITAT
LINGÜÍSTICA CATALANA.

Tesi de Doctorat presentada per
Miquel Pueyo i París.

Director: Dr. Joan Solà.

Lleida, Primavera de 1.987.

2. LA COMUNITAT LINGÜÍSTICA CATALANA.

2.1. Situació del català dins el conjunt europeu.

En comunitats lingüístiques que -com la catalana- s'estenen a través de fronteres estatals i de fronteres administratives a l'interior d'aquests estats, no és pas sense problemes que es pot fer un recompte de llurs membres. Deliberadament o per incúria, els governants s'han abstingut en moltes ocasions d'incloure, en els censos que efectuaven, qüestions referents al coneixement i l'ús de les llengües parlades per la població i, quan ho han fet, les preguntes han estat incompletes o ambigües. El poder s'ha reservat tradicionalment, tant com ha pogut, el monopoli de la informació sobre les principals variables socio-econòmiques, per tal de propiciar eficaçment -i sovint, amb discreció- les transformacions i canvis desitjats. L'Estat francès -el protoestat, per tantes raons- també va ésser pioner en l'elaboració d'estadístiques: des de l'enquesta sobre la Provença, sol·licitada l'any 1.634, fins als controvertits programes contemporanis d'investigació sociològica (ATP, OCSC...), hi ha un llarg camí que passa per les indagacions de l'abbé Grégoire, arquetípiques per molts motius, fins i tot per la intenció.

Per tots aquests motius, cal renunciar en certa manera al rigor estadístic i refiar-se de fonts diverses i no sempre coincidents. D'antuvi, hom sap que depassa lleugerament els 10.000.000 la població total del territori corresponent al domini lingüístic del català: un territori d'uns 56.000 Km2., més poblat que Suïssa, Finlàndia o Dinamarca. Seguint amb les comparacions -tan grates a alguns dels nostres especialistes i publicistes exteriors (Coromines, 1.972)-, pel que fa al nombre de parlants, el català se situa al nivell del suec o el bielo-rus i per damunt del finès, el noruec o l'albanès (Garcia Sevilla i Garau, 1.973). D'altra banda -segons dades fornides per Karl W. Deutsch (1.942)- de les 48 nacions europees que passen per haver desvetllat una llengua nacional i una literatura entre 1.800 i 1.937, la catalana és la més poblada de les que no han assolit la categoria d'estat.

La condició de minoritzada de la llengua catalana dificulta notablement el recompte dels seus parlants, els quals són alhora, majoritàriament, parlants del castellà, del francès o de l'italià. La confusió s'incrementa en considerar la totalitat de la població, car s'assoleixen nivells de competència lingüística en català molt diversos: des de la incomprensió total fins a la capacitat de parlar-lo, passant per la possibilitat d'entendre'l. Per tant, les xifres variaran substancialment,

segons que es considerin només els parlants que usen el català habitualment o s'hi sumin aquells que ho fan en algunes ocasions o els que són capaços d'entendre'l. En tots els casos, però, les diferents fonts consultades ofereixen resultats dispars, per bé que oscil·len majoritàriament dins d'una franja que va dels cinc als sis milions i mig.

Segons Garcia Sevilla i Garau (1.973), els parlants del català se situen a l'entorn dels sis milions, mentre que Meic Stephens (1.976) rebaixa aquesta xifra en un milió de persones. Considerant només aquells individus la llengua habitual dels quals és el català, Strubell (1.981) dóna la xifra d'uns cinc milions, mentre que Pitarch i Palomero (1.981) -sense comptar la Franja de Ponent, Catalunya Nord i l'Alguer- la incrementen fins als 5.578.246. Naturalment, no són aquestes les úniques valoracions proposades però -en aquest cas- serveixen per orientar-nos suficientment. Tampoc no considerarem aquells estudis realitzats sobre zones concretes del territori -com l'excel·lent treball de Joan F. Mira (1.981), sobre el País Valencià- els quals, malauradament, no sovintegen.

Les estimacions creixen una mica quan es consideren també les persones que poden parlar català: a l'entorn dels 6.400.000 (71,5%), segons Strubell; 6.234.175 (68,3%),

segons Pitarch i Palomero, que computen 7.141.607 (73%) persones capaces d'entendre'l. En aquests dos casos, només estan inclosos els percentatges corresponents al Principat, el País Valencià i les Illes. Strubell, citant diverses fonts (Strubell, 1.981: 94, 95), estima que el nombre de catalano-parlants de la resta del domini lingüístic es distribueix de la següent manera: Franja de Ponent (15.000), Andorra (19.000), l'Alguer (menys de 20.000) i Catalunya Nord (156.000). Aquestes dades són, possiblement, les més difícils de comprovar.

En el cas de la Franja, però, les estimacions de Miquel Strubell -que ell mateix considera subjectives- són clarament deficitàries, ja que 15.000 catalano-parlants d'una població de 43.563 persones (47.868, en l'empadronament de 1.981) equivaldrien a un 31,3%, un índex que no es correspon en absolut amb l'elevada vitalitat oral del català a la Franja. Malauradament, no dispo de dades gaire més fiables que la meva intuïció. Segons Joaquim Monclús (1.983: 59), el percentatge de catalano-parlants oscil·la entre el 92% de la Ribargorça i el 98% del Matarranya i dóna una mitjana del 96% per al conjunt del territori -la més elevada de tota la comunitat catalana-, la qual cosa equivaldria a més de 45.000 persones. La simplicitat de l'enquesta no permet, però, de categoritzar sobre els resultats.

■

Cal, finalment, advertir que tant les estimacions de Miquel Strubell com les de Pitarch i Palomero, han estat realitzades en base al padró de 1.975. En resum, -i prenent en consideració els anys transcorreguts des d'aleshores- hom pot afirmar que els membres de la comunitat catalana depassen folgadamente els 6.000.000, encara que sigui impossible de precisar-ho amb major exactitud.

Així combinades, la geografia, la història i la demografia confereixen al català un status específics dins el conjunt europeu: un status que li atorga el dubtós privilegi d'ésser una mena de rei borni, en el país dels cecs.

"The Catalan Language is by far the most important member, both demographically and in a historical and literary context, of the family of European languages that are not fortunate enough to be regarded as official languages of an independent State (if one excepts the small State of Andorra)." (Ros i Strubell, 1.984: 5)

Si bé ja hom ha remarcat que el nombre de parlants per se no garanteix el futur d'una comunitat lingüística,¹ no és menys cert, d'altra banda, que per sota d'un determinat llindar demogràfic -relatiu i difícilment determinable, això si- la viabilitat d'una comunitat que pretengui d'exercir plenament la totalitat de les seves

1.- La realitat ens ho demostra a bastament. Comparem, per exemple, la vitalitat de l'islandès -que té menys de 200.000 parlants- i la compromesa situació del bretó, que gairebé en té 1.000.000.

funcions en la pròpia llengua, esdevé cada cop més problemàtica i costosa.

Es ben segur que aquesta condició de "germà gran" ha afavorit i predestinat sovint el paper d'inspirador i amplificador de les aspiracions de les minories lingüístiques no estatals que el nostre país ha jugat -encara que només sigui a un nivell purament ideal i simbòlic-, almenys des de la segona meitat del segle en curs. Des d'una perspectiva purament pragmàtica i fins i tot, si voleu, una mica cínica, caldria preguntar-se fins a quin punt ha estat un bon "negoci" per al futur del català veure's regularment associat -davant l'opinió pública i la comunitat científica internacionals- a les mateixes reivindicacions que lapons o reto-romànics.

Bo i admetent que la mar de fons que hi ha al darrere de les situacions minoritàries sigui substancialment la mateixa, sembla dubtós que les incògnites que de cara al futur es presenten a la investigació sociolingüística catalana -especialment al nivell de la planificació lingüística- siguin les mateixes que es plantegen a aquelles comunitats més petites i/o desarticulades i que només a costa d'esforços considerables podran traspasar el llindar del segle XXI. Per contra, és possible que les incògnites que ens afecten siguin -o puguin arribar a ésser- molt més similars a les que

es plantejaren o encara es plantegen aquelles comunitats amb una demografia i una trajectòria més similar a la nostra, com la txeca o la finesa.¹

2.2. conflicte lingüístic i disgregació.

Un aspecte que mai no pot ésser oblidat en l'anàlisi del desenvolupament del conflicte lingüístic és el fenomen que hom designa amb els termes **disgregació** o **patuesització**² (de patuès, derivat del mot despectiu francès patois, que s'aplica a les diverses varietats lingüístiques parlades a l'Hexagone, excepció feta del francès). En síntesi, aquest fenomen consisteix en la pèrdua o clivellament de la consciència unitària d'una comunitat lingüística, sotmesa a un procés de minorització. L'afebliment d'aquesta consciència en tots o en alguns dels territoris que constitueixen la comunitat accelera considerablement la velocitat del procés de substitució de la llengua recessiva.

(1).- No és pas per atzar que una de les preocupacions del pensament sociolingüístic català hagi estat precisament la necessitat d'adoptar -paral·lelament al procés de normalització del català- una interllingua que garanteix el contacte amb les altres comunitats, objectiu compartit amb una sèrie de grups lingüístics europeus de dimensions mitjanes, però dotats d'estructura estatal.

(2).- És evident que així com **disgregació** es refereix exclusivament als fenòmens de l'ús lingüístic, **patuesització** té també a veure amb els processos de "degeneració" interna de l'estructura.

111

D'altra banda, la sagnia demogràfica que aquest excepcionalment suposa té efectes negatius sobre la imatge que d'ells mateixos com a grup tenen els parlants i sobre les expectatives d'ús de la pròpia llengua, que cada cop s'associa més a la privacitat i/o les activitats d'una zona o regió concretes. Finalment, la disgregació compromet, dificulta i encareix els usos formals de la llengua recessiva, especialment en aquells casos en que la iniciativa privada -i, de vegades, fins i tot la pública- necessiten una nòmina àmplia de receptors potencials que sovint són, també, consumidors, compradors, beneficiaris d'algun servei...; per exemple, la producció cinematogràfica i discogràfica, l'edició de llibres de text i de traduccions, la literatura dels productes manufacturats, la retolació de les vies públiques i dels mitjans de transport, etcètera, etcètera¹

Molt sovint, aquesta dinàmica disgregadora es desvetlla un cop perduda la independència política, especialment si es veu afavorida per l'establiment de fronteres administratives de nova planta i encara més, si es tracta de ratlles frontereres que separen dos estats. A curt o a llarg termini, aquest procés deteriora la

(1).- Al capdavant, ni a França, ni a Espanya ni a Itàlia no sovintegen episodis com l'acció legal de la Public Utilities Commission de Califòrnia, que obligà la Pacific Telephone Company a proveir un servei telefònic en llengua espanyola o xinesa, en aquelles àrees on els parlants d'aquestes llengües arribessin al 5% de la població.

■

fluïdesa de les relacions entre els diversos territoris, fa disminuir la freqüència de les interaccions i -si com és d'esperar- la llengua de la comunitat perd el seu caràcter d'oficial i deixa d'ésser la llengua de l'administració i els afers públics, es veu interrompuda la generació i l'ús d'una llengua estàndard comuna que -com ja vaig remarcar- acomplia, entre d'altres, una funció simbòlica, indentificativa i aglutinant, de gran importància per al manteniment de la cohesió interna i la diferenciació exterior de la comunitat. Simultàniament, les actituds lingüístiques dels parlants acaben modificant-se i apareixen noves lleialtats i noves animositats, de vegades divergents, en el si d'un grup anteriorment ben cohesionat. Com és evident, aquesta dinàmica disgregadora ha de revertir directament en benefici de la llengua expansiva i, òbviament, els grups predominants en el nou estat tendiran -en la mesura que en siguin conscients- a afavorir i accelerar aquest procés. No costa pas gaire d'entendre la virtualitat d'aquella consigna que aconsella de dividir per vèncer.

2.2.1. La fragmentació de la comunitat lingüística catalana.

Si parlava suara d'una relativa situació privilegiada del català dins el conjunt de les llengües europees minoritzades, també caldrà reconèixer que es tracta d'una de les més assolades pel flagell de la disgregació,

11

fins al punt que aquesta constitueix una de les amenaces més serioses que planen sobre el seu futur. Gairebé sembla superflu de subratllar com és d'indissociable la viabilitat global de la llengua, de l'evolució de la situació en cadascun dels seus territoris. Pretendre que els avenços relatius en un lloc compensin els retrocessos efectius en un altre constitueix una mostra d'optimisme històric més que discutible.

Actualment, la comunitat catalana viu dramàticament disgregada entre quatre estats: Espanya, França, Itàlia i el Principat d'Andorra. Pel que fa a Espanya -estat que inclou més del 97% dels catalano-parlants- la història, la política estatal i les tendències disgregadores l'han aïllada parcialment en quatre blocs que coincideixen -del tot o en part- amb quatre comunitats autònomes diferents: la Catalunya estricta o Principat, la Franja de Ponent -o d'Orient, si es mira des de l'oest- que inclou cinc comarques administrativament aragoneses, el País Valencià i les Illes Balears i Pitiüses. A França abasta la major part del departament dels Pirineus Orientals (amb uns 300.000 habitants) i a Itàlia, una ciutat d'uns 40.000 habitants: l'Alguer, situada al nord-oest de l'illa de Sardenya. A banda, el petit i contradictori Principat d'Andorra (amb un cens que depassa els 27.000 individus), on l'oficialitat exclusiva del català es veu profundament mediatitzada per raons diverses.

172

El bilingüisme unilateral i la interposició de la llengua majoritària determinen -com ja s'ha vist abans- que la comunitat lingüística catalana esdevingui de facto un seguit de subconjunts d'altres comunitats, tal i com pot veure's en la figura següent: quatre subconjunts (e_1 , e_2 , e_3 , e_4) força aïllats, a l'interior de la comunitat espanyola; un subconjunt (ef) en la intersecció de les comunitats espanyoles i francesa i un altre (i) dins la comunitat italiana.

e_1 : Principat.

ef : Andorra.

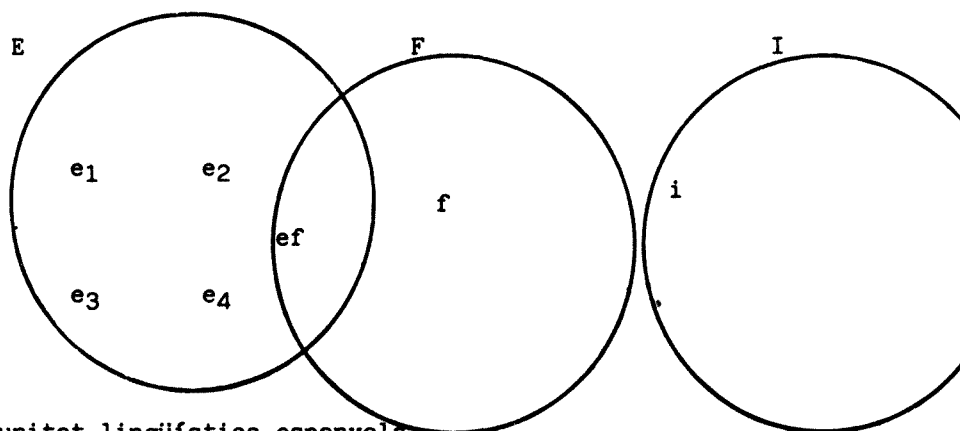
e_2 : Franja de Ponent.

f : Catalunya Nord.

e_3 : País Valencià.

i : L'Alguer.

e_4 : Illes Balears i Pitiüses.

E: comunitat lingüística espanyola.

F: comunitat lingüística francesa.

I: comunitat lingüística italiana.

No em correspon ara d'història amb prolixitat les fites d'aquest procés. Cal advertir una cosa, però,

■

i és que la disgregació com a fenomen ha afectat greument la comunitat catalana com a conjunt; no hi ha terres misterioses i llunyanes que se separin amb per·adia, com han pensat més d'un cop alguns catalans del Principat. No hi ha, en definitiva, una sòlida masia a on hagi de retornar el fill pròdig, per retrobar-se amb el pare i els germans. Serà sempre molt difícil de comprendre i judicar objectivament la situació dels diversos països de llengua catalana si no entenem que -com digué de l'Univers, Giordano Bruno- la comunitat és tota centre o que el centre de la comunitat és a tot arreu i la circumferència (la perifèria), enlloc.

2.2.2. Unitat filològica o unitat sociolingüística?

El tema de la "indiscutible" i tanmateix discutidíssima unitat del català recorda cada cop més l'anècdota familiar de les galetes que ranciïgen i que es trauen sempre que hi ha visites, a veure si algun dia s'acaben. La discussió sobre el particular s'hi assembla força perquè, en definitiva, es basa justament en la contraposició de dues fermes voluntats: la dels qui aspiren a veure desaparèixer les galetes i la d'aquells que no estan disposats a cruspir-se-les, encara que els matin.

~~Al·lò significa sensillament que el tema de la unitat s'ha plantejat gairebé per atzar en el camp de la filologia, ja que no es tracta, al capdavall, d'una polèmica lingüís-~~

tica, sinó d'una disputa que té un rerafons eminentment ideològic, sociològic i actitudinal.

Per bé que del que més s'ha parlat és del secessionisme que ve de València, la veritat és que han sorgit "ismes" amb pretensions cismàtiques a les Illes, a Tortosa, a Maella, a Lleida,... i en molts d'altres indrets, probablement. Aviciats per la dictadura, inspirats pels cacics o alimentats per desconfiances històriques, en tots els casos descobriríem un caràcter ben diferenciat i alhora, una convergència final. Algun dia s'haurà de fer una recopilació raonada d'aquests moviments: dels que han mort -com el leridanismo (Pueyo, 1.984)-, dels que viuen amb salut i dels que encara sorgiran. De moment, però, cal evitar l'arrogància o la ingenuïtat de creure'ls animats per una turba de goril·les i despatxar la qüestió amb l'argument que són faves comptades i que qui no ho entengui és perquè no sap un borrall de filologia. Per què? Doncs perquè la forma com l'opinió pública reacciona enfront d'aquests temes té molt a veure amb les emocions i les actituds i poc o gens amb les cavil·lacions de la romanística, que reclama una disposició mental més asossegada.

Pel que fa al futur de la unitat de la llengua, no em sembla exagerat de considerar supèrflues -almenys des de la perspectiva dels parlants reals implicats en

122

el conflicte- les opinions favorables de la Real Academia Española de la Lengua, la declaració de la taula rodona del XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques, les definicions de la Gran Enciclopèdia Larousse o de The New Encyclopaedia Britannica o els múltiples llibres blancs que puguin endegar-se. Aquesta tàctica (reivindicar amb arguments d'autoritat la unitat de la llengua) constitueix un error d'orientació gruixut, car el problema és inexistent a nivell filològic, per tal com -d'acord amb els criteris de la filologia tradicional- la unitat del català ja va ésser redescoberta i corroborada en el segle passat. ¿A què treu cap, doncs, i quin interès científic pot tenir salmodiar rítmicament les mateixes raons? Difícilment pot deixar d'entendre's que aquesta "qüestió valenciana" tan rebregada té ben poc a veure amb cap disputa filològica; l'alternativa que en el fons es planteja no és català/valencià, sinó ús/no ús de la llengua pròpia (o en tot cas, ús predominantment simbòlic). En poques i saboroses paraules, va glossar aquest dilema el sociòleg J.V. Marqués:

"UN MODEL DE RAONAMENT EXPLICITAT

No, la nostra llengua no és el català.

Té im llengua pròpia, nosaltres: el valencià.

Si té elements catalans, però hi ha un component pr-català.

I una elaboració postcatalana.

Com que tenim llengua pròpia, podem fer-ne allò que vulguem.

Per exemple, no utilitzar-la.

Què no és nostra?" (Marqués, 1.974: 20)

Encara més: el contrastac lingüístic resulta inadequat perquè amb arguments exclusivament filològics no és possible de demostrar l'existència real d'una comunitat lingüística, amb els seus límits espacials i humans, a no ser que hom estigui disposat a negar, contra tota evidència, que les llengües no existeixen en elles mateixes, sinó a través dels seus parlants i de l'ús que aquests en fan. Ni tan sols la consideració de nous factors com els proposats per Stewart (vid. Dittmar, 1.976) a l'hora de classificar les varietats compromeses en una societat multilingüe (estandardització, autonomia, tradició històrica i vitalitat), permeten d'obviar satisfactòriament la dificultat de definir què és llengua i quines característiques ha de reunir una variable d'estructura lingüística per ésser així definida.

Fins i tot un criteri aparentment tan objectiu com la mútua intel·ligibilitat (si els parlants de dues varietats poden entendre's, és que pertanyen a la mateixa llengua) es revela inestable i poc segur, no només perquè llengües diferents són, sovint, mútuament intel·ligibles (Haugen, 1.967), sinó perquè, en general, aquesta possibilitat de comprensió està influenciada per les actituds i per les relacions de domini dels grups implicats. Hans Wolff (1.964) va tenir ocasió de comprovar-ho, quan avaluava la intel·ligibilitat mútua entre el nembe i el kalabari, que són dues varietats afins, pertanyents a la família

lingüística Ijaw i usades a la zona del Delta Est de Níger. Mentre que els parlants del nembe reconeixien explícitament la similitud de les dues varietats i afirmaven que podien entendre els parlants del kalabari, aquests declaraven que el nembe era una llengua molt diferent i gairebé totalment incomprendible per a ells. Darrere d'aquesta divergència, s'amagava l'ou d'una profunda disparitat socio-econòmica: mentre que els kalabari eren el grup més gran i econòmicament més pròsper del Delta, els nembe constituïen petites comunitats de pescadors. Per tant, els parlants de la varietat més prestigiosa (kalabari) simplement no entenien el nembe per raons extra-lingüístiques:

"In an area with high incidence of bilingualism the absence of intelligibility between two linguistically close dialects is indicative of the presence of "negative" factors which prevent interlingual communication. (...) Linguistic similarity, although it may play a limiting or boosting role, is not a decisive factor." (Wolff, 1.964: 444)

La delimitació de llengües consemblants -i el cas de la disgregació de les llengües romàniques és, per a nosaltres, un exemple pròxim i clar- s'estableix en base a criteris que només parcialment poden ésser d'ordre estructural (com acabem de veure), ja que predominen els que són funcionals i els condicionaments de tipus psicològic, sociològic i polític. Partint d'aquesta premissa, mirar d'aconseguir la carta astral del català o el francès constitueix una qüestió bizantina: el català

o el francès ~~redescobren llengües~~ (neixen per a les preocupacions de la filologia) quan comencen a usar-se amb més freqüència, quan l'estructura social possibilita la creació i l'adopció d'un estàndard, quan hi ha una comunitat lingüística que es reconeix a ella mateixa com a tal. Al capdavall, tant podrien erigir-se com a llengües independents el valencià com l'andalús¹ i el més curiós és que hom trobaria, sens dubte, arguments filològics per defensar-ho, com els trobarien també els suïssos de parla alemanya o els nord-americans anglòfons.

De totes aquestes premisses, es desprenen constatacions transcendents. Segons Lluís V. Aracil,

"La unitat de la llengua catalana, redescoberta pels filòlegs del segle passat, tindrà ben poca significació prospectiva si nosaltres no redescobrim i reforcem la unitat sociolingüística de la nostra comunitat. El futur de l'idioma -inseparable del nostre futur- ens obliga a adoptar un punt de vista integrador, en funció de la nostra acció pràctica. Deixem, doncs, que els epígons de la filologia es demanin encara què "és" el català. La nostra qüestió és què fem (i farem) amb el català." (Aracil, 1.982: 129, 130)

Hi ha un contrast explícit i notable entre l'enfocament retrospectiu de la filologia i l'enfocament

(1).- Vid. Vaz de Soto, 1.981. L'autor, que fa una descripció militant de la norma andalusa ha advertit, molt prudentment, en el pròleg:

"Si las instancias conservadoras del idioma -digamos el arriero que conduce el carro- no actuaran, a su vez, como una fuerza cohesiva, el español actual acabaría por desmembrarse en diversos dialectos que engendrarían sin tardar otras tantas lenguas." (Vaz de Soto, 1.981: 139)

prospectiu de la sociolingüística, en el moment d'afrontar el tema de la disgregació lingüística. No sembla, de cap manera, que el recurs a l'autoritat ni el testimoni d'un passat harmoniós i curull de glòries sigui un revulsiu suficientment àcid per alterar una situació que es desenrotlla en el present i s'encamina cap al futur. Per tant, les accions més eficaces per reconstruir -més aviat que preservar- la integritat de la comunitat lingüística catalana s'han d'emprendre en el context d'una normalització integral; no es tracta d'una solució màgica, evidentment, però convé prendre'n consciència i no esperar que ens faciliti l'antídot qui ens va administrar la metzina.

III.- EL PROCES DE MINORITZACIO

1. LA SITUACIÓ MINORITARIA.

1.1. Llengües minoritàries i llengües minoritzades.

Per molts motius, el concepte de llengua minoritària pot ésser senzillament devastador -des d'un punt de vista objectiu i científic- quan no es defineix i s'utilitza de forma adient. Sens dubte, la millor manera d'inutilitzar-lo o hipertrofiar-lo és servir-se'n en un sentit estrictament estadístic, en la confiança que sigui possible d'establir un llindar (pel que fa al nombre de parlants), per sota del qual qualsevol llengua hagi d'ésser necessàriament considerada "minoritària".

Hi ha dues bones raons per criticar aquest reduccionisme estadístic, la primera de les quals es basa en la constatació que gairebé sempre que hom parla de "llengües minoritàries" al que realment es fa referència és a llengües que pateixen dificultats d'ordre funcional i aquestes dificultats no es plantegen pas en funció del volum demogràfic de les comunitats lingüístiques corresponents, llevat d'alguns casos realment extrems. En segon lloc, la comptabilitat estricta del nombre de parlants que té una llengua tampoc no permet d'establir un Rubicó entre llengües minoritàries i llengües que

no ho són -si continuem parlant en termes funcionals i de vitalitat- car això obligaria a considerar majoritari el quètxua, amb 16 milions de parlants, al costat de l'islandès, que en té uns 200.000, o tenir per minoritari a l'alemany (105 milions) al costat del xinès (800 milions).. i és evident que ningú no s'està referint a això, quan es parla de llengües minoritàries.

Això no obsta, naturalment, perquè comunitats hegemòniques com la hispanòfona o la francòfona -o, més ben dit, alguns dels seus publicistes- facin bandera del pes demogràfic de les llengües respectives, a fi de contraposar-lo a l'"exigüitat" dels grups en vies d'assimilació. Mite per mite, aquests planten cara amb variants de l'elogi de la petitesa, diuen que totes les maces piquen o discuteixen els comptes d'aquests grans pools (Travesset i Rosselló, 1.983).

Els mites no han estat mai científics, però. El nus de la qüestió de les minories cal cercar-lo per procediments lògics. I si ésser una minoria és realment -i sembla que sí- una qüestió relativa, aleshores caldrà precisar-la suggerint que **la minoria és més aviat un estat en què es troben algunes comunitats que una essència immanent a aquestes mateixes comunitats.** Si m'inclino més aviat a parlar de **situació minoritària**

o de ~~minoritari~~¹, és perquè aquestes denominacions enclouen un component dinàmic, de procés, que l'estaticisme de la noció de minoritari escamoteja inexplicablement, perquè no ens diu, entre d'altres coses, si els grups són originàriament minoritaris o si esdevenen minoritaris, ni tan sols si aquesta situació ha tingut o té alguna sortida històrica. Més endavant explicaré com actuen els mecanismes psico-sociològics a través dels quals la situació minoritària s'instaura en les societats humanes. Aquests mecanismes -així com els recursos jurídics o la dinàmica de les relacions productives- funcionen de tal manera que no necessàriament s'ha d'establir una correlació automàtica entre grup minoritzat i grup numèricament minoritari, ja que no és difícil de descobrir casos en què el grup més nombrós viu en una situació de franca i desoladora minoria.

La colonització n'és un exemple excel·lent: una élite reduïda però extraordinàriament poderosa i influent pot aconseguir d'imposar i popularitzar un seguit de normes, prejudicis, criteris, actituds i valoracions que, possibilitant l'occidentalització del sistema, provocaran l'arrauliment de la població nadiua, quan no la seva expulsió. Aquest esdevenir foraster a

(1).- D'altra banda, aquesta denominació tendeix a generalitzar-se en els àmbits científics. L'any 1.985, per exemple, se celebrà a Getxo el I Congrés de Sociologia de les Llengües Minoritzades.

ca teva -que constitueix la millor síntesi de la colonització- es pot considerar fàcilment extrapolable a totes aquelles situacions de minorització lingüística en què el percentatge de parlants de la varietat x divergeix sensiblement del percentatge d'ús de la mateixa varietat.

1.1.1. La situació minoritària: història i característiques.

Històricament, la situació minoritària no respon a un caprici de l'atzar, sinó que es tracta d'una situació residual, derivada del procés de modernització. La modernització promogué i facilità un coneixement i un ús cada cop més generalitzat de la llengua nacional, a fi d'incrementar la cohesió dels estats pluriètnics, homogeneïtzar el mercat de béns i de treball i centralitzar i optimitzar els recursos financers i humans de la nova Administració.

Els canvis emergents imposaren -a mitjans del segle XVIII- el que Aracil (1.986) ha denominat **Discurs de la Necessitat**, que invocava la ineluctibilitat de la difusió de la llengua nacional i de l'ampliació dels seus usos i el sacrifici de les llengües no estatals, que passaven a ésser considerades una rêmora per a les exigències del progrés. Més tard, durant la Bella Epoque -quan la generalització de l'educació nacional i els progressos en l'alfabetització tendien a assegurar la

100

consolidació de la llengua nacional- sorgí el Discurs de la Bona Voluntat -efusiu i romàntic- que suggeria la possibilitat de salvar les llengües excloses, sense posar en dubte, en cap moment, la posició hegemònica de la llengua nacional. Finalment, el descrèdit i la inanitat d'aquestes pretensions propiciaren un nou discurs: el Discurs de la Impotència.

Al capdavant, la minorització és l'altra cara de la moneda del triomf de la llengua nacional. Com ha dit Aracil,

"En suma: el èxito de la 'lengua nacional' i la minorización de otras son dos aspectos estrictamente correlativos de un proceso histórico global -no meramente político. Se trata en definitiva de la 'minorización', considerada necesaria (inevitable e indispensable) desde circa 1.750." (Aracil, 1.986: 446)

En conseqüència, si la situació minoritària no pot ésser explicada en funció de factors purament demogràfics ni és atribuïble a cap limitació congènita de l'estructura de la varietat minoritzada, forçosament haurà d'ésser descrita en termes funcionals; és a dir, relacionats amb l'ús lingüístic. Hom pot destacar quatre trets fonamentals que caracteritzen la situació minoritària (vid. Aracil, 1.983a): bilingüisme unilateral, interposició de la llengua majoritària, purisme i discurs efusiu. D'aquests, els dos primers corresponen específicament a l'ús, el tercer pressuposa un tipus especial de control

■

i manipulació de l'estructura lingüística (la qual cosa és, per tant, un fenomen de l'ús i es deriva de les seves característiques) i el quart es refereix al tipus d'ideologia predominant entre amplis sectors de la intelligentsia de la comunitat subordinada.

A.- Bilingüisme unilateral.

Progressivament es va generalitzant el coneixement i l'ús de la llengua expansiva (E), per part dels membres de la comunitat parlant de la llengua recessiva (R). Per contra, el coneixement i l'ús de R es redueix gairebé exclusivament als individus de la seva pròpia comunitat, mentre que és escàs entre els membres de la comunitat parlant de la llengua E. Això implica que el conjunt dels parlants monolingües de R esdevé, a partir d'un cert moment, un conjunt buit.

Simultàniament, la capacitat d'usar E esdevé indispensable en tots els aspectes de la vida social i el seu ús no desvetlla oposicions ni suscita conflictes; en canvi, el coneixement de R és cada cop menys necessari i convenient i el seu ús va acompanyat sovint de conflictes i incomoditats per als seus usuaris.

B.- Interposició de la llengua majoritària.

La interposició o mediatització significa que

[REDACTED]

gairebé totes les relacions entre R i la resta de la Humanitat hauran de passar a través de la varietat E, que monopolitza l'accés a tots els altres idiomes i resulta cada cop de més fàcil adquisició. Posteriorment, E s'infiltra també en la interacció dels que fins aleshores havien estat parlants monolingües de R, al mateix temps que les condicions generals i de l'ús lingüístic propicien el desvetllament d'un procés de desintegració i de patuesització de la comunitat lingüística subordinada.

C.- Purisme.

El purisme, en tant que obsessió temorenca per la decadència i la corrupció de l'estructura lingüística, té la seva coartada en l'increment constant del grau d'interferència de la llengua E sobre R, però es basa, al cap i a la fi, en una situació de dependència negativa en relació a E, ja que es preocupa essencialment de mantenir i d'acréixer -per damunt de qualsevol altre criteri- la diferenciació de R en relació a E, fins i tot més enllà de la distància original (Adstand) de les dues llengües i més enllà d'un Ausbau lògic. Aquesta actitud, que pot esdevenir majoritària entre els gramàtics i especialistes de R, provoca un seguit d'anomalies perniciosos, com la confusió entre llengua estàndard i llengua literària o un interès exagerat per tot allò que és genuí, clàssic, nostrat, antic... per damunt dels criteris que regeixen

habitualment l'activitat normativitzadora d'una llengua en condicions normals.

D.- Discurs efusiu.

Sovinteja un cert tipus de discurs efusiu, íntimament relacionat amb el Discurs de la Bona Voluntat, que es caracteritza per la sublimació simbòlica i emotiva de la realitat de la situació conflictiva. La passió depassa el raciocini, les imprecacions són més nombroses que les anàlisi objectives i predomina un afany reduccionista de referir-se tothora a la pròpia comunitat i de parlar en un to subjectivista de complicitat dels problemes d'aquesta.

Arribats en aquest punt, gairebé hom arriba a creure o desitjar que la situació pròpia és única, incomparable i que no admet cap explicació que sigui desapassionada o estrictament científica. Certs sectors de la intelligentsia i dels notables esdevenen els portantveus del sentiment nacional i el debat sobre el propi futur tendeix a ésser escamotejar al gruix de la població afectada. **Aquest discurs és el predominant, amb alguns matisos diferencials, en gairebé tots els desvetllaments regionalistes europeus de la segona meitat del segle XIX, especialment d'aquells que no desembocaren en la constitució de nous estats (Rexurdimento, Renaixença,**

felibritge...).

1.2. Factors que propulsen la minorització.

Tot procés de minorització tendeix necessàriament a propiciar la substitució de la varietat que anomenem recessiva i aquest és, en definitiva, el resultat d'una sèrie de pressions internes i externes d'indole diversa. Amb una certa delectança, la literatura catalana especialitzada ha hipervalorat freqüentment els components legislatius explícits del procés, en detriment de la consideració de factors que són tant o més decisius, a l'hora d'interpretar-lo globalment. Obviant aquest desenfocament pernicios, proposo de subagrupar en tres grans blocs la pràctica totalitat dels factors que intervenen en la implementació de la situació minoritària i en la subsegüent resolució del conflicte de llengües:

- a) Condicions històriques i socio-econòmiques.
- b) Política lingüística.
- c) Mecanismes psico-socials.

1.2.1. Condicions històriques i socio-econòmiques:

Generalment, un conflicte lingüístic no deixa d'ésser -al capdavant- una manifestació, tan important com es vulgui, d'un conflicte general d'ordre nacional, social o cultural. Segons L. J. Calvet (1.974), que ha

teoritzat intensament sobre el tema del colonialisme lingüístic, el conflicte entre llengües ha d'ésser estudiat, necessàriament, prenent en consideració les seves implicacions superestructurals.

A Europa Occidental, les condicions històriques i socio-econòmiques esdevingueren cada cop més propícies a la substitució lingüística i a la imposició i consolidació de les llengües estatals, a mesura que es desenvolupà aquell complex procés històric que denominem modernització, al qual em referiré més endavant. La modernització no únicament implicà substancials transformacions tecnològiques, que somogueren les relacions de producció tradicionals, sinó també la mutació dels valors predominants, la consolidació d'institucions novelles, la implantació -a pesar dels aparents escrúpols liberals- d'uns engranantges estatals renovats i eficaços i una ferma incitació al canvi i a la competència (vid. Solé, 1.976). D'altra banda, la industrialització provocà canvis igualment transcendentals, com els desplaçaments de població que engrossiren les ciutats i les transformacions experimentades per la cèl.lula familiar.

La voluntat d'eliminar les fronteres interiors de tota mena, per tal de bastir economies d'abast estatal i mercats de treball unificats, acompanyada per la decisió política de reduir la disgregació interior i incrementar

la diferenciació externa, desfermaren intenses pressions sobre els comportaments individuals -inclosa la llengua- com no havien estat vistes en els segles anteriors.

1.2.2. Política lingüística:

Aquest segon apartat, el més exhaustivament estudiat dels tres -entre d'altres raons, perquè sovint és susceptible d'ésser-ho sobre documents escrits- fa referència a totes les mesures legals imposades pel poder polític i la seva perifèria, per tal de limitar els usos de la varietat recessiva -fonamentalment, els usos formals- i ampliar els corresponents a la varietat expansiva. La pressió político-legal inclourà des de les declaracions d'oficialitat i exclusivitat i les lleis reguladores de l'ús lingüístic en l'administració i la vida pública, fins als reglaments i ordinacions d'institucions públiques o semi-públiques, com acadèmies, sindicats, associacions... sense oblidar l'actuació no necessàriament explícita de la burocràcia, l'exèrcit, la jurisprudència dels tribunals, etcètera.

En la història europea, la promulgació de disposicions legals inspirades per una voluntat política sòlida d'imposar la preeminència d'una única llengua oficial constitueix un fenomen vinculat als segles XVIII i XIX. Si bé és cert que anteriorment s'havien iniciat

accions assimilistes i havien aparegut fins i tot textos legals coartadors (com l'edicte de Villers-Cottêrets, que és de 1.539), no és menys cert que fins al segle XVIII -i molt especialment, a partir de la revolució de 1.789 i en plena eclosió modernitzadora- no es desfermà definitivament un procés efectiu i generalitzat d'aculturació dels pobles dominats.

Amb anterioritat a la implantació dels nous sistemes d'inspiració burgesa, en què el patriotisme estava cridat a esdevenir una força integradora i d'anivellament simbòlic de primera magnitud, la preocupació de les monarquies de legitimació divina es centrà especialment -pel que fa a la preservació de la fidelitat i la coherència interna de llurs dominis- en la repressió de les heterodòxies religioses, mentre que la limitació del pluralisme ètnic i lingüístic fou, més aviat, una qüestió deixada en mans de pressions socials més o menys coherents i organitzades. Segons Benjamin Azkin, el desplaçament del centre de gravetat de l'Estat-nació modern -en contrast amb el de l'Ancien Régime- és explicable per les raons següents:

"En todo tiempo los líderes del Estado tratan de contar con el apoyo moral de aquel sistema de valores que se supone constituye la legitimación principal de la norma política. Cuando la pretensión de los gobernantes al poder se apoyaba principalmente en cimientos religiosos, la heterodoxia religiosa era la que representaba un peligro potencial para la estabilidad del Estado. Una vez que la base de la norma política se desplazó hacia el deseo

o consentimiento del pueblo, el peligro para la integridad del Estado se ha visto ampliamente en la composición hétéro-étnica del pueblo." (Azkin, 1.964: 159)

1.2.3. Mecanismes psico-socials:

Amb aquesta denominació, faig referència a l'acceptació i interiorització -per part dels membres de les comunitats lingüístiques implicades en el conflicte lingüístic- d'una sèrie de normes d'ús, actituds, estereotips i prejudicis, referències de lleialtat... que, considerades en conjunt, tendeixen a consolidar la recessió de la varietat dominada i l'expansió de la dominant, que esdevé cada cop més el codi lingüístic neutral i no conflictiu per excel·lència. A la llarga, aquest és el factor que assegura l'èxit del procés de substitució lingüística, per tal com permet de substituir avantatjosament la coacció externa, garantint l'enfortiment i la transmissió intergeneracional de conductes lingüístiques subordinades, que no tenen -com és de suposar- fonaments genètics, sinó que s'instauren a partir de processos d'aprenentatge ben determinats.

La internalització d'aquests mecanismes psico-socials i d'actituds desfavorables envers la varietat recessiva -especialment entre els seus propis parlants- aferma el ritme de substitució, a desgrat de l'afebliment i/o la desaparició de les pressions legals i fins i tot, de vegades, malgrat la promulgació de disposicions legals

que, almenys sobre el paper, són de signe invers; és a dir, propícies a l'ús de la varietat recessiva, bé sigui possibilitant-ne la incorporació al sistema escolar (com la cèlebre llei Deixonne, de 1.951, a França) o declarant-la llengua co-oficial (com es va fer al Paraguai, l'any 1.967, amb el guaraní), entre d'altres possibilitats. No és estrany, doncs, que en condicions extremes, siguin els mateixos minoritaris els primers a oposar-se a qualsevol intent de normalització de la pròpia llengua (perquè com els romanesos i òcids a Iugoslàvia (Garcia-Ripoll, 1.983) ho consideren una forma de perpetuar la seva submissió) i a fer-ne una valoració desfavorable i restrictiva, com en el cas dels filipins (Sibayan, 1.983), que es manifesten favorables a l'ús de l'anglès, el prefereixen en els mass media i el consideren imprescindible per a l'exercici de les professions socialment més prestigioses. En aquest cas, caldria referir-se a un concepte molt il·lustratiu i que esmenten sovint els estudiosos dels prejudicis: la self-fulfilling prophecy; és a dir, la predicció que implica l'acompliment de si mateixa.

Sense una anàlisi exhaustiva, que forçosament implicaria la comparació de dotzenes de processos històrics diferenciats, no deixa d'ésser una mica arriscat de pretendre establir cronologies, regularitats observables i principis generals, pel que fa a l'aparició, el desen-

volupament i el grau d'influència de cadascun d'aquests factors. Factors que, d'altra banda, no són igualment classificats per tots els autors; Calvet (1.974), per exemple, destria tres components bàsics en el procés de glotofàgia (econòmic, jurídic i ideològic), mentre que l'equip SIADECO (1.979) fa referència a quatre tipus de factors: socio-polítics, socio-econòmics, institucionals i psico-socials. La meua proposta (condicions històriques i socio-econòmiques, política lingüística i mecanismes psico-socials) no divergeix substancialment de les altres i no desmenteix l'existència d'implicacions profundes entre els tres blocs ja que, per exemple, l'escola es deriva de l'empenta unificadora de la revolució burgesa, queda plasmada en un conjunt de disposicions legals i possibilita que els infants de la comunitat subordinada siguin ensinistrats en la dependència lingüística.

Posseïm més informació sobre els processos de normalització que reeixiren -sobretot a Europa- entre els segles XIX i XX, que sobre la manera com centenars de llengües de tot el món acabaren extingint-se, en els darrers segles. És certament anecdòtic poder recordar -com en el cas del còrnic- el nom de la seva darrera parlant, que es digué Dolly Penreath i morí l'any 1.777 -segons l'informe tramès per Daines Barrington a la Society of Antiquaires (Stephens, 1.978: 207)- o que l'últim parlant del dàlmata va ésser Antonio Udina, mort

l'any 1.898. Dissortadament, no sovintegen en absolut les descripcions objectives i científiques de la fase final de processos de substitució concrets i no disposem de gairebé res més que d'epitafis ampul·losos, ja que com diu A. Varvaro, a propòsit d'una cita de B. Terracini:

"ma ben poche, e quasi sempre puramente aneddotiche o speculative, sono le trattazioni della scomparsa di una lingua come fenomeno macro-sociologico, tanto più che assai spesso si è assunta la posizione che la storia del linguaggio sia un corso 'che fluisce perpetuamente diverso ed uguale a se stesso, aliusque et idem' (Terracini (...)) che è un modo iperstorico di negare la storia." (Varvaro, 1.978: 103)

El mateix Varvaro -un cop realitzada aquesta observació- esmenta un dels pocs casos ben estudiats i documentats, que haurien de constituir un inestimable ajut per a la tasca de l'especialista: el de la substitució del reto-romànic per l'alemany -entre 1.840 i 1.941-, a Bonaduz, una població del cantó suís dels Grisons (Cavigelli, 1.969). Més endavant, tindrem ocasió de constatar l'existència d'alguns paral·lelismes entre la situació sociolingüística de Bonaduz i de l'Alguer, en diferents moments històrics, la qual cosa m'incita encara més a creure que és possible de detectar l'existència d'observacions coincidents sobre la manera com deixen d'ésser efectivament usades determinades llengües, sempre i quan hom sigui capaç d'aïllar aquestes "coincidències" i hom refusi de venerar les forces de l'atzar.

Pel que fa al cas del català -i a pesar d'aquesta

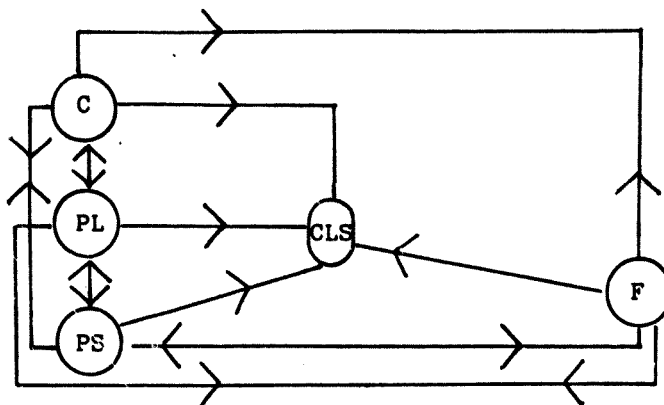
■

descoratjada manca d'observacions directes- és perfectament possible de subratllar algunes regularitats destacables del procés de substitució lingüística; regularitats que sovint hauran d'ésser inferides d'indícis indirectes com els rapports o la comparació dels índexs d'escolarització i alfabetisme.

1.2.4.- La facilitació de la llengua expansiva.

Finalment, em refereixo a la descripció de les condicions de diversa índole que, compromeses amb la dinàmica de la difusió social de la varietat expansiva, n'afavoreixen el coneixement actiu i passiu. No es tracta, al capdavant, d'un nou factor, sinó d'un clímax sense el qual l'acció combinada dels factors no podria traduir-se en la progressiva -i cada cop més excloent- implantació d'una nova llengua, fins aleshores poc o gens coneguda.

En l'esquema següent, hom pot visualitzar aquesta situació de pressura: els factors (C, PL, PS) incideixen sobre la comunitat lingüística subordinada, per bé que no de forma homogènia ni necessàriament simultània, car existeixen decalatges i asimetries importants, que difícilment poden ésser reflectits en el gràfic. Tant els factors com la facilitació (F) incideixen sobre la comunitat i al mateix temps, interactuen entre ells.

C: condicions històriques i socio-econòmiques.

PL: política lingüística.

PS: mecanismes psico-socials.

F: facilitació.

CLS: comunitat lingüística subordinada.

En condicions òptimes per a una ràpida resolució del conflicte lingüístic que impliqui la substitució de la llengua recessiva, és absolutament imprescindible que -de forma simultània a l'exercici d'aquestes pressions- la dinàmica social, les estructures de l'Estat i l'exercici del poder proporcionin les condicions necessàries per a un procés (que esdevindrà necessàriament un estat) que proposo de denominar de facilitació (del coneixement i l'ús de la llengua expansiva). Aquest procés/estat es deu a l'efecte conjunt i recíprocament influenciable d'una sèrie de condicions objectives i fins a cert punt mesurables: la mobilitat social, l'efectivitat de l'escolarització i el ritme d'alfabetització, la influència

dels mitjans de difusió, les pautes dominants en les interaccions entre individus i grups, l'amplitud del mercat de treball, la incorporació a l'exèrcit, etcètera. És evident que deseixir-se d'una llengua, per intenses que siguin les motivacions que propulsen aquest canvi, implica la necessitat d'adoptar-ne una altra i que les condicions socials facilitin, tant com sigui possible, aquest nou aprenentatge.

El més habitual, però, és que aquestes condicions només es donin plenament en una fase suficientment avançada del conflicte, quan es generalitza perceptiblement -i a tots els nivells de l'estructura social- el coneixement i l'ús de la varietat expansiva, a mesura que resulta més i més fàcil d'aprendre-la i usar-la, la qual cosa contribueix a la instauració d'un estadi de bilingüisme unilateral cada cop més generalitzat, entre els membres del grup subordinat; un estadi que esdevindrà un corredor o lloc de pas, més o menys dilatat i sinuós, entre dues situacions de monolingüisme majoritari: en la llengua de la comunitat, primer, i posteriorment en l'expansiva, si el procés de substitució s'acompleix definitivament.

Aquest coneixement, que en principi monopolitzaven les élites: la intelligentsia, les castes militars, la noblesa i els col.laboradors perifèrics del poder, i

101

del qual se servien com a marcador social de prestigi,¹ esdevindrà finalment patrimoni de tots els sectors socials, gràcies a una suma de circumstàncies, entre les quals hom pot esmentar l'optimització del sistema escolar, la influència de la immigració i les profundes transformacions derivades de la industrialització.

Pel que fa a la comunitat catalana, intentaré de demostrar -al llarg del quart capítol- que aquest punt òptim s'assolí en el decurs d'un període que abasta aproximadament la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del XX. Per tal com no hi ha cap argument de pes que demostrï fefaentment que la lleialtat lingüística dels parlants del català a França, Espanya i Itàlia divergia sensiblement ab ovo, la meua hipòtesi és que els decalatges entre els diferents països de llengua catalana -pel que fa a la recessió lingüística- poden ésser explicats en base a l'existència d'asincronismes

(1).- Per tant, no és d'estranyar que durant els segles XVI, XVII, XVIII i bona part del XIX, les classes dominants als territoris de la llengua catalana no haguessin realitzat cap esforç important per generalitzar el coneixement del castellà o el francès entre el poble -amb el qual continuaven relacionant-se tranquil·lament en català- ja que no tenien cap necessitat ni un desig especial d'aconseguir-ho. Com ha dit Lluís V. Aracil, referint-se als sacrificis que la burgesia valenciana ascendent del XIX hagué d'afrontar per castellanitzar-se, el castellà era encara "una mena de monopoli esotèric de la classe superior." (Aracil, 1.968: 22)

En un context ben diferent -al departament peruà de Puno, on el quètxua conserva una elevada vitalitat-foren, fins fa pocs anys, les élites ciutadanes les més aferrissades adversàries de l'extensió de l'espanyol, mitjançant l'escolarització dels indis (Painter, 1.982), ja que no desitjaven perdre el monopoli d'un factor clau en la mobilitat social del país.

evidents, referits a la modernització dels estats respectius i als moments històrics en què s'assolí aquest índex màxim de facilitació.

Referent als factors, només afegiré algunes consideracions noves i certs matisos en els apartats *1.3. (mecanismes psico-socials), *3.1. (condicions històriques i socio-econòmiques) i *3.2.1. (política lingüística), del present capítol.

1.3. Mecanismes psico-sociològics de la minorització.

D'entre els diversos estudis realitzats sobre la conformitat -definida com l'adequació de l'individu a les pressions del grup- destaca l'experiment ja clàssic de Salomon Asch (1.952). Asch va reunir en grups de vuit un conjunt d'alumnes adults d'escoles tècniques i els presentà sèries de parelles de targetes blanques col·locades sobre una pissarra, la primera de les quals mostrava una ratlla negra estàndard, mentre que la segona tenia tres ratlles negres de longitud diferent, una de les quals era idèntica a la de l'altra targeta. Set dels subjectes de cada grup eren, en realitat, còmplices i col·laboradors de l'investigador i a partir de la tercera de les dotze sèries de parelles de targetes que s'havien de confrontar, començaren a donar unànimement respostes equivocades; és a dir, assenyalaven com a idèntica una

ratlla que era innegablement més curta o més llarga que la de la primera targeta. Pel que fa al procediment, cal destacar que els judicis dels subjectes eren expressats oralment i anotats per l'investigador, després de cada sèrie.

Doncs bé: sotmesos a la pressió d'una majoria homogènia -en contrast amb la constatació de la realitat i contradint llur propi procés mental- una tercera part dels subjectes que no eren col.laboradors es deixaren arrossegar pel criteri majoritari, malgrat que aquest fos manifestament equivocat. Més exactament: si en el grup de control, els subjectes -lliures dels judicis erronis dels còmplices de l'investigador- assoliren el 93% d'apreciacions exactes, aquest percentatge es veié reduït al 67%, en els grups que reberen l'influx de la majoria preparada. Aquesta tercera part acabà coincidint amb l'opinió predominant en el grup, ja sigui perquè llur percepció de la línia arribava realment a alterar-se o perquè no creien que tots els altres poguessin equivocar-se o bé perquè els repugnava discrepar tan obertament del grup. Asch explicà de la forma següent els mecanismes de funcionament d'aquest consens:

"Tan pronto como una persona está en medio de un grupo, deja de sentirse indiferente ante él. Solamente puede mantener una relación independiente ante un objeto cuando está sola; pero tan pronto como está presente un grupo con una determinada opinión, deja de estar determinada únicamente por sus propias coordenadas (...)

Se puede hacer una afirmación más específica acerca del interés hacia el grupo: si las condiciones lo permiten, el individuo se acerca siempre al grupo..." (cit. per Lamberth, 1.980: 313)

Experiències similars -com les de Crutchfield o Milgram (vid. Zajonc, 1.967: 53 i següents)- oferiren resultats similars o més escruixidors encara, pel que fa al doblament de l'opinió individual enfront de la majoria. Mesurant les tendències al conformisme, es detectaren proporcions que anaven des del 37% (en els oficials de l'exèrcit nord-americà) fins a un percentatge que oscil.lava entre el 50% i el 75%, en el cas dels estudiants noruegs, i entre el 34% i el 59%, en els seus col.legues francesos.

Per inquietants que puguin semblar aquests resultats, convé recordar que en les situacions experimentals, el grup no exercia cap altra pressió que la derivada de la seva existència com a tal. En el món real, en canvi, no és gens difícil d'imaginar com la majoria pot esdevenir molt potent, fins i tot agressiva, i que ha de resultar ben difícil de resistir les pressions de tot tipus que es conciten i s'exerceixen sobre els discrepants. La manifestació d'aquesta hostilitat pot ésser estrictament verbal, traduir-se en conductes d'evitació o arribar al desplegament d'una sèrie d'accions desfavorables, que poden anar des de l'insult a la violència física, passant per les restriccions legals i la privació

de drets. Si afegim encara que la similitud facilita la creació i el manteniment de llaços interpersonals -és a dir, que ens sentim més fàcilment atrets per aquells que se'ns assemblen-, entendrem que una minoria estigui desproveïda del poder d'atreure i tingui motius més que suficients per témer el refús, si persisteix en la seva conducta "desviada".

Es suficient, per exemple, d'observar la coincidència dels diversos grups regionals espanyols, a l'hora de definir l'estereotip¹ dels dos grups ètnics més divergents i enutjosos del repertori estatal: bascos i catalans. En ambdós casos, els adjectius preferentment usats pels subjectes de la recerca empírica menada per José Luis Sangrador (1.981) mostren aquesta ambivalència entre temor i hostilitat que les minories susciten en els membres de la majoria dominant. Així, els bascos són considerats forts (57'2%), separatistes (50'6%), valents (35'8%), fartaners (30'4%), tancats (29'4%), extremistes (29'2%) ... i els catalans són considerats pràctics (59'6%), ambiciosos (53'4%), orgullosos (43'8%), separatistes (42'4%), gasius (41'4%), materialistes (27%)... A la recíproca, els bascos reputeu els espanyols reprimits (52%), amants de la seva terra (44%), tabolaires (42%)...

(1).- Els estereotips poden definir-se com a creences populars sobre els atributs característics d'una categoria social, sobre els quals hi ha un acord essencial.

i els catalans els troben religiosos (55%), reprimits (40%), orgullosos (36%) ...

El fet que sigui probablement la llengua el més important dels identificadors socials ens permet d'imaginar la transcendental importància que té aquest factor en la definició de semblances compartides i diferències oposades. El fet de compartir una mateixa llengua incrementa considerablement l'atracció interpersonal¹, la qual cosa cohesiona els seus parlants i "discrimina" els parlants d'altres llengües. Tal i com demostraren Garcia Sevilla et alii (1.983b) -en una investigació realitzada sobre alumnes de primària, secundària i universitaris-, fins als 12 anys, la variable preponderant en l'amistat és la similitud de sexe, mentre que -a partir d'aquesta edat- declina amb rapidesa i s'incrementa poderosament la importància de la similitud de llengua, llevat del cas de les amistats heterosexuales, en què es prescindeix més fàcilment d'aquesta coincidència: "It is clear that language is a more significant determinant in the case of like-sex relationships." (Garcia Sevilla et alii, 1.983b: 8)

(1).- D'altra banda, hom ha demostrat que això no és estrictament degut a la facilitació de la intel·ligibilitat, sinó, més aviat, a tot allò que fa de la llengua quelcom més que un sistema comunicatiu: un referent de lleialtats i animadversions, un marcador social, un escenari, un marc de temes i situacions ...

■

La situació majoritària dels parlants de l'espanyol en el conjunt de l'Estat, que és simultàniament causa i efecte d'unes estructures estatals clarament desequilibrades en favor de la comunitat majoritària, col·loca necessàriament en situació minoritària la comunitat catalana -així com la basca i la gallega-. S'entèn, doncs, que els membres d'aquestes comunitats se sentin temptats de solventar una situació conflictiva, estressant, renunciant a la pròpia llengua (substitució) i/o plegant-se a unes normes clarament desfavorables per al seu ús. Entre d'altres raons, això ocorre en la mesura que el conformisme dels individus és de caire afectiu i no està necessàriament vinculat als aspectes cognitius del problema, ja que integrar-se en la majoria proporciona sensacions agradables (de seguretat, de suport per part dels altres...) i permet d'obviar els enutjosos inconvenients que es desprenen del fet de trobar-se en minoria. Per tal com habitualment -i en proporcions i seqüències que més endavant explicitaré- a aquesta pressió afectiva s'hi suma l'existència de compulsions jurídiques o estrictament insalvables i de mecanismes socio-econòmics adversos, l'efectivitat de l'acció "correctora" de la conducta "desviada" assoleix un nivell òptim d'eficàcia.

En la minorització lingüística, l'ús de la varietat recessiva planteja amb freqüència conflictes, problemes i incomoditats de tota mena als seus parlants,

mentre que l'ús de la varietat dominant com a codi neutral i no conflictiu (en tot tipus d'interaccions) s'incrementa a diari. Aquesta comoditat/incomoditat en l'ús de les dues llengües pot ésser quantificada. Segons un ampli estudi elaborat pel Departament de Sociologia de la Universitat de València i pel Departament de Lingüística Valenciana d'Alacant, (Estudi sociològic sobre la problemàtica sociolingüística a la Comunitat Valenciana), la tolerància passiva de la població envers el valencià assoleix el 51%, mentre que, en el cas del castellà, arriba al 93%. Per als autors de l'Estudi, això implica que la intolerància envers el valencià arribi a provocar actituds de reprovació social i que l'única llengua no marcada i "neutral" sigui el castellà (vid. Bosch, 1.986).

Garcia Sevilla i Garau (vid. Garcia Sevilla, 1.983a) descriuen aquesta situació, mitjançant un paral·lelisme paradigmàtic amb el model animal de les depressions conductuals (que impliquen un dèficit de conducta, una tendència a la resignació): sotmesos contínuament a una estimulació aversiva en el laboratori, els gossos esdevenen cada cop més passius i arriben fins a desaprofitar les ocasions de deslliurar-se dels estímuls dolorosos. Igualment ocorre en el cas dels parlants de la varietat recessiva: experiències negatives sovintejades, a causa de l'ús d'aquesta varietat i de la constatació de la desigual distribució dels usos lingüístics provoquen

113

allò que Garcia Sevilla i Garau denominen *desemparança apresada* i que té, entre d'altres efectes paralitzants, el d'inhibir la utilització del català en les situacions dubtoses. Simultàniament, els mateixos autors suggereixen que hom podria parlar d'una *omnipotència apresada*, per part dels parlants monolingües de la llengua dominant, els quals molt rarament sofreixen complicacions o s'enfronten a situacions conflictives, pel fet d'usar tothora i sense inhibicions de cap tipus la varietat expansiva.

Semblantment, mentre hom ha escrit i parlat abundantament de la pressió que els emigrants experimenten, en enfrontar-se a una nova llengua¹, l'existència de la qual sovint desconeixien, és rar que hom faci referència a la pressió exercida sobre els nadius i al xoc que implica la imposició ineludible de l'aprenentatge del castellà i la restricció de les capacitats funcionals de la pròpia llengua. El fet que aquesta pressura sigui connatal -per tant, molt ben interioritzada- i la subordinació política i fins i tot científica han generat un mur de silenci tan dens que gairebé ha aconseguit de fer-nos oblidar les dificultats de la forçosa submissió

(1).- Diverses experiències han permès de demostrar que la diferència de llengua (més que la densitat demogràfica, el ritme general o el concepte d'amistat i hospitalitat) constitueix un element pressurador de primera magnitud, en el xoc cultural que experimenten els immigrants (vid. Garcia Sevilla et alii, 1.984).

de la comunitat dominada. Arguments com el respecte a la pròpia identitat, la no intervenció en la tria de llengües i la incoercibilitat han pogut ésser acceptats i exaltats de forma estrictament unilateral, perquè tendeixen a consolidar idealment una situació desequilibrada en benefici de la llengua expansiva.

2. LA INTERPOSICIO.

2.1. Glotofàgia, préstecs i enxebrismo.

L'evolució dels processos glotofàgics deixa necessàriament traces en l'estructura lingüística de les llengües afectades i aquestes traces poden ajudar a reconstruir el desenrotllament d'aquests processos.

Segons L. J. Calvet (1.974), l'estudi de qüestions com l'aspecte mutu o exclusiu dels préstecs o el recompte de les categories gramaticals i dels camps semàntics més afectats permeten de descobrir testimonis de les relacions que han mantingut o mantenen les comunitats lingüístiques implicades en el conflicte. Naturalment, el més habitual és que el flux dels préstecs discorri principalment en una sola direcció: la que va de la llengua expansiva a la recessiva; això implica que ha d'haver-hi més gal·licismes en occità que occitanismes en francès, més castellanismes en català que a l'inrevés... i aquesta és una deducció fàcilment comprovable.

La major o menor resistència oposada pels membres de la comunitat subordinada a aquest degoteig continuat d'elements estructurals aliens constitueix una de les

actituds característiques de la lleialtat lingüística (vid. *1.2., Cap. I). Tanmateix, quan la intrusió de la llengua expansiva (A) ha assolit un alt nivell, als parlants de la varietat recessiva -si, com és d'esperar, l'han apresada només a nivell oral, sense cap elaboració secundària, i si la producció d'un estàndard reconegut i prestigiós ha estat estroncada- no els resultarà gens fàcil de resistir-s'hi, per tal com difícilment tindran a l'abast els criteris de correcció asequibles, fiables i coherents que proporcionen l'escola, els mass-media o l'activitat pública dels notables, ja que la llengua expansiva haurà substituït la recessiva (B) en tots aquests àmbits. En aquest cas, l'actitud dels parlants pot oscil·lar entre un sensible desinterès pels nivells de correcció en l'ús de B i una ànsiosa tendència a la hipercorrecció. En la primera eventualitat, perquè la percepció social dels parlants només resulta influenciada per llur competència en l'ús de la llengua A, mentre que els esforços que puguin consagrar a B són irrellevants o, fins i tot, provoquen reaccions negatives o hostils. En el segon cas, perquè l'estratègia dels parlants que desitgen evitar la interferència els duu, quan usen la llengua B, a cercar insistentment aquelles formes que més s'allunyin de les corresponents en la varietat A.

Aquesta fallera ultracorrectora pot esdevenir fàcilment un parany per a qualsevol esforç de

normativització que la comunitat subordina realitzi, perquè no és estrany que alguns gramàtics o correctors acabin donant preferència, sobre qualsevol altre criteri possible, al de la màxima distinció en relació a A.

Els abusos i les angúnies de la hipercorrecció que acabaren provocant una irracional animadversió als cultismes (Unamuno ridiculitzà la pretensió d'alguns autors gallecs de convertir *catedrático* en *cadeirádego*), no només afecten el català, sinó que constitueixen una amenaça per a la vida de totes les llengües recessives, especialment quan la distància original (*Abstand*) en relació a la llengua dominant no és excessiva i es carreguen anormalment les tints en la necessitat d'incrementar les distincions en la llengua elaborada (*Ausbau*). Aquesta tendència al casticisme rep a Galícia una denominació característica (*enxebrismo* o *hiperenxebrismo*) i és usual en alguns escriptors.

"Muchos escritores, desde siempre, son de una susceptibilidad enfermiza ante el castellanismo (...) Al escritor gallego la palabra "horizonte" le parece castellano porque parte de la premisa según la cual castellano y gallego no coinciden o no deben coincidir nunca. Por eso, ante "horizonte", razona así: "toro" es "touro", "horizonte" tendrá que ser "hourizonte". (Alonso Montero, 1.973: 128,130)

Quan -com en el cas del català- les llengües expansives són tres -i familiars- la tasca d'allunyar-se simultàniament de les tres esdevé una proesa complicada i decebedora. Les discussions a l'entorn d'una qüestió

com l'ús de seu amb posseïdor plural en són un testimoni eloqüent i van proporcionar a Joan Coromines l'anècdota a partir de la qual enfilà un seu article molt conegut ("Normes lingüístiques catalanes: ni antifranceses ni anticastellanes"), en el qual blasmà els perills i les misèries d'aquest anar contínuament a la vela.

"(...) en qüestions de llengua l'excés de zel és solament inoportú, i pot ser contraproduent. Aquells que per fugir de l'Escil.la castellana anaven a parar a la Caribdis francesa mostraven haver perdut del tot el Nord de la catalanitat, i s'allunyaven encara més de l'ús català idiomàtic." (Coromines, 1.958: 90)

La influència d'aquesta i d'altres limitacions majoritàriament derivades de la anormalitat de la situació minoritària del català ha planat amenaçadorament sobre l'activitat dels especialistes i ha tenyit de forma singular -almenys de la Renaixença ençà- l'elaboració lingüística catalana, especialment en les seves manifestacions més idiosincràtiques, com són els tractats de barbarismes o les llistes d'expressions i modismes "genuïns". Sobretot el postfabrisme, contemporani de la Dictadura, s'ha caracteritzat per l'emissió d'un petit allau de llibrets i manuals publicats amb la intenció de facilitar l'adquisició d'uns rudiments ortogràfics i d'atenuar la gravetat de no poder disposar de gairebé cap dels instruments (escola, premsa, ràdio...) en què es basa, en una situació normal, el treball d'elaboració secundària de la llengua adquirida a la família. Aquests llibrets o "breus manuals fets ja, sovint, pensant en curssets

ràpids, voluntaris i gratuïts (Solà, 1.977a: 126) constituïren l'expressió més evident i característica d'aquell enfocament limitat i limitatiu de l'aprenentatge de l'estructura lingüística, que Joan Solà batejà amb l'expressiva denominació de "català d'emergència". L'amenaçador fantasma del castellanisme i el to comminatori amb què freqüentment hom conjurava la seva presència són, sens dubte, els trets més característics d'aquesta literatura, que es presentava com una fórmula voluntarista i menestral de combatre la contaminació lingüística. Com ens diu l'autor d'un d'aquests llibrets,

"Aquest recull tant es pot posar en mans d'estudiant de poc més enllà de les beceroles, com en les del ja expert, i a tots pot enriallar i ésser de profit. Ens l'imaginem també amenitzant reunions o assentades, sobretot de senyores, i inspirant-los potser comentaris més o menys xirois, però amb solatge sempre beneficiós." (Soler Janer, 1.977: 7)

Joan Solà ha analitzat acuradament la història dels criteris de correcció, els tics i les estratègies de cinc segles de normativa catalana (Solà, 1.977b) i la seva conclusió no és precisament afalagadora.

"Amb tants tractats de barbarismes com hem arribat a tenir, la llengua continua rodant per carrers i pobles al seu grat o, millor, al grat dels vents adversos, que ara són especialment decisius per al nostre futur lingüístic. (...) Sense escola, sense mitjans de comunicació, sense llibertat lingüística total no hi ha res a fer (...)" (Solà, 1.977b: 5)

Qui més s'ha rabejat, però, a ridiculitzar els que ell denomina "epígons de la filologia" i a criticar

amb acritud la insensibilitat dels especialistes que, erigint-se en mestres d'escola i correctors de la comunitat parlant, ignoren les realitats de l'ús lingüístic i converteixen el català en "una mena d'Old Curiosity Shop en què predominen els interessos antiquaris i pintorescs." (Aracil, 1.983a: 93), ha estat Lluís V. Aracil. El cert és que la seva crítica no es refereix només a les inadequacions de l'anàlisi de l'estructura lingüística, sinó que esdevé sociològica -en el sentit més ampli del mot- ja que el que posa en qüestió és precisament la jerarquia dels especialistes i dels detentors dels diversos mecanismes institucionals de control de l'ús lingüístic: acadèmics, universitaris, polítics...

"Siguem doncs tots uns i esplaiem-nos sense excessos, com una gran família reunida al voltant dels seus Patriarques naturals. (...) Mantinguem ben viva la Flama Sagrada de la Llengua en festivals i exaltacions del català. Els que saben de lletra, que llegeixin molt sobre el català en català, per depurar el nostre llenguatge." (Aracil, 1.980)

2.2. Interferència i interposició: aspectes estructurals i funcionals.

El debat sobre la contaminació de la llengua -que compartim amb d'altres comunitats lingüístiques minoritzades- no és més que una petita part d'un debat més universal sobre la definició, el significat i la funció de la interferència lingüística, preludiat en

la segona meitat del segle XIX i brillantment assentat per Uriel Weinreich (1.953), que destacà les seves profundes implicacions extra-estructurals i la justesa de l'enfocament interdisciplinari.

" A full account of interference in a language-contact situation, including the diffusion, persistence, and evanescence of a particular interference phenomenon, is possible only if the extra-linguistic factors are considered." (Weinreich, 1.953: 3)

Darrerament, la interferència (el mot mateix ha estat manllevat de la física ondulatòria) ha desvetllat l'atenció de Xavier Lamuela i Josep Murgades (1.984), que s'hi refereixen en un capítol del seu estudi sobre la llengua literària segons Fabra, i de Lluís Payrató (1.985), que ha dedicat al tema un llibre precís i molt ben estructurat. En ambdós casos, el rigor científic substitueix avantatjosament les càlides i abrindades reflexions dels "barbaricides" i -en la línia de Weinreich- l'enfocament sociolingüístic és considerat pertinent i imprescindible, a l'hora d'examinar el fenomen.

Lamuela i Murgades, que destrien dos tipus d'interferència: A (sobre la llengua col·loquial) i B (sobre la llengua elaborada) i parlen de llengua interferenciadora i llengua interferenciada, han destacat la importància del concepte de funcions lingüístiques de la societat, introduït per Lluís V. Aracil, a l'hora de "precisar l'abast dels àmbits d'interferència i els

mecanismes que hi actuen." (Lamuela i Murgades, 1.984: 54)

Segons Payrató, l'enfocament sociolingüístic és imprescindible:

"L'estudi sociolingüístic pot proporcionar un enfocament adequat als problemes de la interferència gràcies a la interdisciplinarietat i al marc conceptual que ofereix (...) La interferència s'ha d'estudiar globalment com un concepte dins del marc sociolingüístic." (Payrató, 1.985: 41)

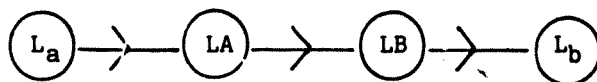
D'altra banda, Payrató menciona explícitament el concepte d'interposició encunyat per Lluís Aracil (1.983a: 171-206), que forneix als estudis sobre la interferència una matriu interpretativa més amplia, d'índole sociolingüística i implica, al mateix temps, una perspectiva antropològica i cultural.

"Si la majoria de mots estrangers arriben al català i al castellà a través de l'anglès, és perquè aquesta llengua actualment manté una posició preponderant (i, com és obvi, no pas per raons estrictament lingüístiques). (...) les llengües 'vehiculars' en la interferència són també un reflex de la interposició d'una altra cultura." (Payrató, 1.985: 39)

Aracil -en un article titulat "Sobre la situació minoritària" (Aracil 1.983a: 171-206)- ha afirmat que aquesta és el resultat d'una sèrie de transformacions sociolingüístiques que han forçat determinades comunitats a esdevenir unilateralment bilingües, s'ha referit a la interposició -un dels aspectes característics de la

situació minoritària- i l'ha definida com el "fet que (quasi) totes les relacions entre la comunitat lingüística de l'idioma X i la resta de la Humanitat passin per l'idioma Y". (Aracil, 1.983a: 176) Aquesta distribució, unida al bilingüisme unilateral generalitzat, que s'estableix definitivament -recordem el concepte de facilitació- "a partir del moment en què els parlants de X tenen molta més oportunitat i necessitat d'aprendre Y que cap altre idioma." (Aracil, 1.983a: 187), constitueixen els fonaments característics de la situació minoritària.

Des del punt de vista de l'estructura, la interposició de Y -o la inclusió de X en Y- implica que gairebé tots els manlleus entre X i la resta de les llengües del món passaran inevitablement a través de Y, que els adequarà a les seves peculiaritats estructurals: tant en el cas de mots catalans i topònims que es generalitzen a través de la seva versió castellana, francesa o italiana, com en el de gal·licismes o anglicismes introduïts en català, a través de i amb la pronunciació característica del castellà. El procés esdevé encara més complex quan els manlleus -que podien haver passat directament d'una llengua minoritzada a l'altra- recorren un llarg trajecte, a través de les llengües dominants respectives, com es pot veure en l'esquema següent:

■

En definitiva -com ja he anticipat a *2.2.1. Cap. II- quan la interposició i el bilingüisme unilateral s'han consolidat, la comunitat subordinada esdevé de facto -i en tots els aspectes- un subconjunt o un apèndix de la comunitat dominant.

Pel que fa a l'ús, la interposició no deixa de tenir conseqüències greus en les normes que regulen els comportaments lingüístics dels parlants de X, per als quals tot allò que s'allunya de seu entorn immediat es representa i es relaciona a través de Y i fins i tot ells mateixos tendeixen a considerar-se parlants de Y, quan entren en contacte amb realitats idiomàtiques exteriors. Com que l'accés als altres idiomes és monopolitzat per Y, quan tradueixin ho faran de la llengua estrangera a Y (i no pas a X), de la mateixa manera que parlaran en Y als estrangers i a tots aquells de qui no sigui fàcil endevinar la identitat lingüística. Un cop s'ha generalitzat el bilingüisme unilateral -quan es pot dir que no queden parlants monolingües de X, mentre que, per contra, augmenten els parlants unilingües de Y -la llengua expansiva deixa d'ésser una membrana externa per infiltrar-se cada cop més i s'esdevé que en les interaccions mixtes i en totes les situacions dubtoses s'inhibeix l'ús de X en benefici de Y, que és la varietat que se suposa que totnom coneix i que no plantejarà conflictes de cap mena.

En casos extrems, X pot realment convertir-se en una autèntica llengua secreta, inaccessible per als no nadius i usada exclusivament com a llengua de relació entre coneguts, però mai en presència d'estrany. Això explica en part la disparitat dels judicis dels viatgers que visiten un país on, segons alguns d'ells, la llengua recessiva sembla haver desaparegut definitivament de la superfície de la terra. I en realitat, no és difícil que a les viles occitanes el viatger no senti una sola paraula en occità, quan parla francès i és un perfecte desconegut (encara més, un estranger), car ningú no desitja passar per ignorant als ulls d'un estrany. Sense arribar a aquest extrem, el fenomen és ben conegut a Galícia, on l'ocultació del gallec és la regla bàsica en la interacció amb el castellà; segons Pérez Vilariño (1.986), aquesta ocultació seria una expressió simbòlica d'aquella actitud de retraïment que està en la base de fenòmens tan generalitzats com l'emigració i l'abstenció. Sigui com sigui, en aquest cas tant el viatger desprevingut com l'escriptor faceciós arribaran a conclusions inexactes o malignes. ¿No va afirmar Valle-Inclán, l'any 1.928, que el gallec no havia estat mai un idioma parlat i que era la creació d'un grup de poetes, de la mateixa manera que una colla de frares s'havia inventat l'armeni?

3. EL MODEL HISTÒRIC.

3.1. Modernització, reconstrucció de l'Estat i situació minoritària.

Les relacions entre el desvetllament i la implementació subsegüent del procés de modernització, d'una banda, i la situació minoritària, d'una altra, són tan i tan estretes que hom pot afirmar -com suara hem vist- que la segona forma part o és una conseqüència immediata del primer. En qualsevol cas, cal interrogar-se sobre l'abast efectiu de la modernització, aquell vast procés històric desenvolupat a conseqüència de les revolucions francesa i industrial, els factors constitutius del qual són, segons Carlota Solé, els següents:

"(rápida y masiva) aplicación de ciencia y tecnología basada en la fuerza motriz de las máquinas a esferas (total o parcialmente) de la vida social (económica, administrativa, educacional, defensiva, etc.) implementada o puesta en práctica por la intelligentsia indígena de una sociedad." (Solé, 1.976: 212)

La ideologia de la modernització i els seus principis es basaven, al capdavant, en la idea de progrés -esbossada en el segle XVII, arran de la querella entre els antics i els moderns- segons la qual el perfeccionament de les facultats humanes i l'aplicació dels avenços tècnics al millorament de les condicions de vida eren il·limitats.

Per tant, la modernització no fou un procés circumscrit a la revolució industrial que el carbó i el vapor simbolitzaren, sinó que englobà un conjunt de transformacions qualitatives de gran importància que tant afectaren les estructures estatals com els criteris i valors pels quals, fins aleshores, s'havia regit majoritàriament el cos social. Hi hagué, fins i tot, un cert misticisme en aquestes aspiracions: en la confiança amb què Condorcet escrigué sobre progrés de la Humanitat, quan era a la presó, a l'ombra de la guillotina; en les iniciatives de Cabet i Owen de construir societats ideals; en l'entusiasme amb què els mateixos sansimonians que havien creat una església industrialista i fraternal, promogueren el ferrocarril i la construcció del canal de Suez...

La modernització plantejà nous i importants dilemes a la mentalitat de l'home contemporani, que alteraren la seva trajectòria vital (Berger, 1.977): l'abstracció, la consciència de l'esdevenidor, la individuació, l'alliberament i la secularització. En tots els sentits -i amb diversos ritmes, per a cada país- el món experimentà una mutació trasbalsadora, de la qual es planyia melangiosament Talleyrand: "Qui n'a pas vécu avant 1.789 n'a pas connu la douceur de vivre." Pel que fa a les institucions, suposà la consolidació de realitats tan decisives com l'economia de lliure mercat, la

burocràcia, l'aplicació de tecnologia a la producció, la urbanització i els mitjans de difusió.

El règim de lliure competència reivindicà la supressió de les fronteres interiors i propicià l'homogeneïtzació de la massa assalariada, al mateix temps que incrementava la importància del coneixement de la llengua estatal per a la mobilitat social i en la competència pels llocs de treball, especialment en aquells que exigien un mínim d'especialització i un cert grau d'ensinistrament. Segons Claude Gendre i Françoise Javelier:

"L'abolition des langues minoritaires et la généralisation de l'usage exclusif du français permettent l'abolition des barrières linguistiques au sein de l'Hexagone et, du même coup, favorisent la mobilité de la main-d'oeuvre au grand profit des puissances financières et industrielles." (Gendre i Javelier, 1.978: 36)

A banda de les pressions assimilistes més o menys organitzades, la legislació dels estats burgesos concentrà la seva intervenció en l'anivellament -quant a continguts i quant a llengua d'ús- d'aquells instruments que -com els procediments judicials, els registres i l'activitat notarial- constituïen els fonaments de l'economia de mercat i del respecte a la propietat privada. Si exceptuem les que feien referència a l'organització escolar i als plans d'estudi, la majoria de les disposicions legals tendents a assegurar l'hegemonia de l'idioma estatal, tenien a veure amb aquest àmbit: la Llei del Notariat

106

de 28 de Maig de 1.862 (que establí l'obligatorietat de redactar els documents públics en castellà i obrí les portes als notaris foranis), la Llei del Registre Civil de 1.870, la Llei d'Enjudiciament Civil de 1.881 (que invalidava l'ús de les llengües no estatals en els procediments judicials)...

La incipient burocratització de l'Estat, estesa posteriorment a les altres esferes de la vida socials, amplià eficaçment la presència estatal, gràcies a un autèntic exèrcit de col.laboradors (mestres, notaris, inspectors, policies ...), reclutats d'acord amb criteris homogenis i destinats a exercir una influència notable en el teixit social. La burocratització i la centralització, afavorides per l'increment dels recursos financers aglutinats en un pressupost únic -el mític budget- foren les eines principals amb què l'Estat burgès bastí una estructura sòlida i poderosa, que coneixem amb el nom d'Administració, capaç -per primer cop en la història- de propiciar i organitzar l'aculturació de grans masses de ciutadans i no únicament de les minories dirigents més compromeses amb la ideologia i els objectius del poder central. Aquesta Administració fou, en gran mesura, filla del bonapartisme i de la mística que Napoleó procurà d'infondre en les primeres promocions de prefectes, als quals encomanà d'ésser els homes de l'Estat i d'encarrilar amb energia l'acció executiva d'aquesta institució.

Segons García de Enterría.:

"El mecanismo tan cuidadosamente formado se apropió en seguida, potenciándolos como nunca había podido soñarse, de los fines de fomento (Wohlfahrt-Polizei) que la Administración ilustrada había descubierto. (...)

Así se forjó el modelo de la gran Administración contemporánea, 'cette belle conquête de la Revolution que l'Europe nous envie'. Toda Europa, en efecto, en un nuevo proceso de recepción más enérgico, más intenso y más rápido que el que pudo ser la recepción del Derecho Romano, adoptó este ejemplo, que se consagró en seguida como la fórmula de los tiempos. (...)

El supuesto poder ejecutivo se ha substantivado en un sujeto real y verdadero, autosuficiente para su desenvolvimiento en virtud de los mecanismos técnicos (...) que le aseguran una exención respecto de los otros poderes." (García de Enterría, 1.972: 87, 92, 94)

La divisió administrativa del territori -una premissa essencial per a l'efectivitat de l'acció administrativa i de govern de l'estat central- es plasmà de forma paradigmàtica en el sistema departamental francès. L'ocupació napoleònica d'Espanya, a principis del segle XIX, propicià l'exportació d'aquest sistema, en forma de tres plans de divisió successius, que no hi hagué temps de posar en pràctica. De fet, el sistema provincial espanyol no es consolidà fins a l'any 1.835, en què foren promulgades la Llei Orgànica de les Diputacions i la Llei Electoral, no sense tensions i pugnes entre les diverses ciutats que aspiraven a encapçalar les noves circumscripcions.

La urbanització propicià importants desplaçaments de població que engrossiren les ciutats d'una forma desconeguda fins aleshores. La ciutat esdevingué

immediatament una peça clau en el nou sistema de relacions productives i es convertí en el principal punt d'encontre i de fricció entre el capital i la força de treball. D'altra banda, la ciutat del XIX era el feu indiscutible de la burgesia ascendent que, amb un gest pràctic i simbòlic alhora, la deslliurà de les muralles medievals i l'adequà a les seves necessitats. La urbanització, en provocar el desplaçament i la cohabitació de grans masses de població, afeblí els lligams tradicionals i propicià el coneixement i l'adopció de nous patrons de conducta.

En particular, les ciutats contribuïren notablement a generalitzar el coneixement de les llengües estatals i intensificaren la necessitat de servir-se'n. Els valencians coents dels sainets d'Escalante -com alguns personatges del teatre de Josep Robreño- podien parlar un castellà macarrònic i farcit de confusions (deien "matemàquines" per matemàtiques, "Cangrejo" per Alejo...) però s'esforçaven a usar-lo i, en gran mesura, reflectien una situació real i no només l'arbitrària imposició del bilingüisme teatral, per part de la censura del ministre González Bravo.

En un país com Itàlia, on els èxodes interns i externs han assolit un nivell importantíssim, és de destacar la influència considerable d'aquest moviment en la difusió de la llengua estàndard i en la fragmentació

122

dels antics nuclis dialectals. En el cas de l'emigració exterior, perquè ajudà a comprendre els avantatges de l'alfabetització: en el cas de l'emigració interior, perquè acostà vuit milions d'individus als centres que major força italianitzadora tenien.

"Gli effetti linguistici dell'urbanesimo delle grandi città riguardano insomma non gli otto milioni di immigrati soltanto, ma i diciassette milioni di persone che in tali città risiedono, cioè, in complesso, oltre un terzo della popolazione." (De Mauro, 1.984: 73)

Finalment, s'ha de destacar el paper de la premsa, que convertí una minoria de lectors -lliurats, com digué Hegel, a l'oració laica de la lectura matinal del periòdic- en espectadors d'un món cada cop més abastable. Tanmateix, no es pot exagerar la influència de la premsa en la difusió de les llengües estatals; si més no, cal no fer-ho amb anterioritat a l'expansió iniciada a les darreries del XIX -consolidada a Espanya, en els anys trenta del nostre segle- i propiciada, entre d'altres factors, per la considerable ampliació de l'univers de lectors potencials.

En el mapa europeu de les acaballes del segle XVIII, els estats europeus -construïts a còpia de guerres, conquestes, noces i maniobres- eren majoritàriament pluriètnics (França, Espanya, Gran Bretanya...), com ho foren després també a Amèrica, Asia i Africa. L'acomodació d'aquesta diversitat a les noves exigències

104

de l'Estat modern podia assolir-se a través de l'adopció d'un sistema de convivència no jerarquitzat (en què no hi hagués cap grup nacional dominant) o mitjançant l'assimilació de les comunitats "dissidents" (a les pautes fixades pel grup nacional dominant). La majoria dels estats europeus es decantaren sense ambigüitats per la segona solució: la integració -estrident o sibil·lina- dels grups ètnics diferenciats, amb la voluntat d'emmotllar-los a fronteres estatals cada cop més impermeables. Contrastava singularment la nova resolució amb la irrellevància que fins aleshores havia tingut la frontera franco-espanyola, a l'hora de controlar o reprimir els desplaçaments i els contactes, especialment pel que fa als grups basc i català, arbitràriament trossejats per la ratlla fronterera.

"(...) el trasvase de personal por razones laborales era relativamente frecuente: marineros lequeitianos o de Bermeo que en la primera mitad del XVII se alistaban en las flotas pesqueras del Labourd, o negociantes, marineros, carpinteros de ribera labortanos que en las horas bajas del comercio bayonés o de la pesca terranovera en Saint-Jean-de-Luz, allá en la primera mitad del XVIII, pasaban a Pamplona, Bilbao, San Sebastián y a otros puertos del litoral vasco-peninsular. Y no se trataba de casos episódicos, según nos lo vienen a confirmar diversas disposiciones gubernativas de un lado y otro del Pirineo, tendentes a atajar ese trasvase incontrolado de mano de obra, escandaloso a los ojos del Absolutismo." (Euskaltzaindia, 1.977: 271)

Ara bé, més enllà del domini estrictament compulsiu, garantit en darrer terme per la força de les armes, els estats moderns capiren la necessitat d'incrementar la fidelitat mitjançant l'aculturació i

la consolidació d'emocions i actituds que, com el patriotisme, constitueixen un factor assimilista i limitatiu de la diversitat interna. En aquest sentit, tant la incorporació a l'exèrcit com l'escolarització -que fou el mecanisme encarregat d'implementar les innovacions modernitzadores- esdevingueren uns excel·lents instruments patriòtics d'assimilació ètnica, ideològica i lingüística. Com ha dit Benjamin Azkin:

"La presión de los contactos sociales sigue siendo el principal catalizador de la integración, y la mayor movilidad social de las poblaciones modernas, así como el mayor poder de penetración de la moderna educación de masas y de los medios modernos de comunicación de masas, intensifican y apresuran esta presión." (Azkin, 1.964: 97)

L'escola esdevingué durant el segle XIX -almenys pel que fa a la regulació i al control- un dels monopolis essencials de l'Estat burgès, que hagué de disputar-lo durament amb l'Església. Aleshores, l'educació esdevingué "nacional": es convertí en el nou ciment de la convivència estatal i jugà -com veurem en el següent capítol- un paper transcendental en l'expansió del coneixement de la llengua nacional. Com ha escrit Yvonne Turin, referint-se a les funcions d'aquesta educació:

"(...) está encargada de crear o de mantener la comunidad de pensamiento, única que puede asegurar la unidad de la nación. En la monarquía absoluta tal unidad se fundaba en la comunidad de voluntad y de religión con el príncipe. En adelante, existe mayor riesgo de ver relajarse los vínculos nacionales." (Turin, 1.967: 37)

I és que un cop iniciat el desmantellament de l'Ancien Régime, els estats europeus prengueren consciència de la seva fragilitat i hagueren de conjugar el perill de disgregació mitjançant un considerable esforç militar, polític, ideològic i educatiu que contrasta poderosament amb les ampulloses afirmacions de sempiterna unitat, ja que "on ne déploie pas autant d'énergie pour unir ce qui est déjà uni." (Gendre i Javelier, 1.978: 34) Pel que fa a la comunitat catalana, aquest esforç, unit als esdeveniments bèl·lics de les acaballes del XVIII i primeries del XIX, facilitaren l'assumpció, per part de nord-catalans i sud-catalans, d'una frontera que, establerta arran del Tractat dels Pirineus, mai no havia esdevingut suficientment operativa. Aquest fruit primerenc del procés de consolidació estatal ha estat adequadament destacat per Llorenç Planes:

"La diferència entre francesos i espanyols sembla ben bé que hagi pres importància sobretot des de la Revolució Francesa. Abans del 1.789 els catalans no se senten francesos encara que siguin subjectes del rei de França. Canviar de rei no volia dir canviar de nacionalitat." (Planes, 1.974: 49)

En darrer lloc, cal -ara que m'he referit a França- recordar com han esdevingut paradigmàtiques les iniciatives i la filosofia política del règim revolucionari. A banda de les disposicions legals -que més endavant comentaré- la nova administració estimulà vivament la integració, emparada en una ideologia que al mateix temps que subratllava el principi de la igualtat individual,

negava explícitament la possessió de cap dret de tipus comunitari i en especial, de drets ètnics i lingüístics. Reconeixent l'existència exclusiva d'una única nació -la nació francesa- imposà la consideració del francès com a única llengua de l'Estat i de la Revolució, poderós element galvanitzador enfront dels enemics exteriors i de les discrepàncies internes.

En definitiva, "Ce qui sauva la France et la Révolution, ce fut, à n'en pas douter, le péril extérieur."
(Calmette i Vidal, 1.975: 216)

Per als jacobins i per a la gran majoria dels patricis revolucionaris, les altres llengües parlades en el clos de la República eren un destorb: andròmines inútils, en el millor dels casos, o -pitjor encara- factors dissolvents i agents poderosos de la reacció i el feudalisme. Les paraules que el diputat Barère pronuncià, a la Convenció, el 27 de Gener de 1.974, sintetitzen adequadament aquest estat d'ànim combatiu i intolerant.

"Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton; l'émigration et la haine de la République parlent allemand; la contre-révolution parle italien et le fanatisme parle basque. Brisons ces instruments de dommage et d'erreur. Il faut mieux instruire que faire traduire, comme si c'était à nous à maintenir ces jargons barbares et ces idiomes grossiers qui ne peuvent plus servir que les fanatiques et les contra-révolutionnaires."
(cit. per Duché, 1.985: 181)

3.2. La història "efusiva" de la llengua catalana.

La història de la llengua catalana -especialment a partir del segle XVI- ha estat en gran part subsumida per la crònica literària, de tal manera que el període comprès entre els segles XVI i XVIII s'ha vist gairebé reduït a la condició de pròleg ombrívol de la Renaixença. Aquesta extrapolació del llenguatge i dels interessos literaris no constitueix, però, una originalitat catalana, sinó que es produeix regularment en el cas de les llengües minoritzades. Que les divisions cronològiques i les fites celebrades en els vademècums més usuals corresponen a la història de la literatura és evident, però d'aquesta subsumició no en són tan responsables els seus especialistes com els filòlegs -que tradicionalment s'han mirat amb escepticisme el que denominen història "externa" de la llengua- i els prohoms de la Renaixença, que popularitzaren una història fabulosa -o una fabulosa història- del català.

Aquesta història constitueix, en definitiva, una reelaboració orwelliana del passat; encara més, és el passat, en el sentit que l'historiador britànic J. H. Plumb donà al terme: creació de la consciència humana, dotada de sentit del futur i del destí, en contraposició a la visió objectiva i científica de la realitat històrica. Ergo també és possible de contraposar el passat de la llengua catalana -en gran part "creat" per les forces

vives de la Renaixença- a la història¹ de la llengua catalana, que encara ens resulta parcialment desconeguda.

Fer a Fishman, l'elaboració d'un passat constitueix una estratègia imprescindible en qualsevol tipus de planificació lingüística, ja que aquesta inclou necessàriament "a partial utilisation of the past as a partial fabrication/creation of the past." (Fishman, 1.984: 43) Quant a les finalitats de la recreació d'un passat lingüístic, evidentment cal dir que estan relacionades directament amb la possibilitat de controlar l'ús lingüístic, en el present i en el futur. Segons Shirley Brice Heath i Frederick Mandabach, és indiscutible que el passat lingüístic,

"has been used to provide moral lessons, to support current images of cultural needs, and to characterize the national past in terms of a homogeneity in values, goals, and experiences. That past is still being used to dictate both how speech communities should speak and what they should believe about what their speech can do." (Brice Heath i Mandabach, 1.983: 102, 103)

L'elaboració d'aquest passat ha conegut un èxit tan aclaparador que es pot dir que una bona part dels mites i tòpics del catalanisme contemporani li deuen els seus orígens; mites que no únicament fan referència a la llengua, sinó també a la memòria històrica en general,

(1).- Dissortadament, en el moment en què escric encara no ha aparegut la continuació de la història de Nadal i Prats (1.982), que justament ha d'abastar el període que ens interessa.

al folklore i a la psicologia col·lectiva. Altrament, ¿d'on provenen la retòrica salvífica del renaixement literari, la insistència en la precocitat democràtica de la Catalunya medieval o la llegenda de la conxorxa de Casp, la popularització de la barretina o la fallera d'adscriure'ns valors col·lectius, com el seny i la rauxa o el pactisme?

Excepcionalment rellevant em sembla aquesta afecció a la psicologia col·lectiva, aquest afany de definir-nos com a poble, a desgrat o potser precisament a causa del subjektivisme d'aquesta mena d'empreses que gairebé sempre esdevenen, com digué Unamuno, pura activitat introspectiva de l'autor. Aquest afany de retratar-nos en família, d'explicar per mitjà de generalitzacions més o menys audacioses i d'arguments més o menys desapassionats tot allò que ens ha esdevingut com a poble, en comptes de fer-ho a través de procediments científics o escrupolosament històrics, sí que sembla una prouja característica i definitiva de la intelligentsia catalana, que ha afectat tota mena d'estudiosos i especialistes: Almirall (1.886), Pi i Sunyer (1.927), Ferrater i Mora (1.944), Josep Trueta (1.946), Vicens i Vives (1.960), August Matons (1.971) ... Sortosament, les conclusions no han estat mai coincidents, com demostrà Rodolf Llorens (1.968), autor d'una síntesi irònica i indulgent d'alguns d'aquests retrats i de les seves contradiccions.

Lluís V. Aracil, en un article titulat "Història inèdita de la llengua catalana, segles XIX-XX" (Aracil, 1.983b), en què revisava des d'una perspectiva crítica els principals tòpics i llocs comuns de la història del català en el període proposat, ha subratllat l'existència d'intims paral·lelismes entre la Restauració espanyola, l'eclosió dels regionalismes i els corresponents renaixements literaris i la consolidació del Discurs de la Bona Voluntat (Aracil, 1.986), característic d'aquesta fase del procés de minorització i basat en la necessitat de creure i fer creure que fóra possible de mantenir un status quo adequat i digne per a les llengües "regionals", sense ni tan sols qüestionar la posició hegemònica de la llengua nacional. Per a Aracil, el discurs de la Renaixença és un discurs subordinat, socialment i lingüísticament conservador, orientat cap al passat i capitalitzat pels notables del país i justament per aquells prohoms que, com Jose M. Quadrado, Llorens Barba, Rubió i Ors o Milà i Fontanals, menys confiança havien dipositat en l'ús i en les possibilitats futures del català. Sobre aquest particular, l'opinió d'Aracil és taxativa:

"La retòrica metafísica de la Renaixença fou capitalitzada sota la Restauració espanyola (...) per un regionalisme que volia traure partit d'aquell discurs fantàstic. En realitat, van sorgir regionalismes, en plural. (...) Un detall revelador és que tots van produir declaracions de dependència ben frondoses i emfàtiques (...) En aquest punt essencial, el consens dels notables era unànime. No hi ha cap discrepància important entre un Víctor Balaguer i un Valentí Almirall, per exemple

10.

-ni tampoc entre un Teodor Llorente i un Constantí Llombart." (Aracil, 1.983b: 28)

Com ha observat Pierre Vilar, la timidesa política -i per tant, lingüística i cultural- caracteritzà aquest precari redreçament, regentat pels mateixos que homenatjaren la Monarquia en els Jocs Florals, s'extasiaren davant les proeses africanistes dels voluntaris catalans embarretinats o s'incrustaren còmodament en els circuits de la vida política espanyola. En el mateix període, pobles més petits o d'una envergadura similar, com el txec, el norueg, el romanès o el finès assoliren èxits polítics i lingüístics considerablement superiors.

"Sens dubte és una mica decebedor, per a la consciència catalana, d'admetre que el destí de la seva 'Renaixença' ha depès menys de la seva pròpia força que de les febleses de l'Estat espanyol contemporani. Però ja hem vist que en el curs de la història, si la catalanitat de la llengua i de la cultura populars ha existit sempre com a realitat de fons, la timidesa política, en induir la timidesa lingüística i cultural, ha caracteritzat els dirigents catalans en cada apogeu, en cada redreçament (...)" (Vilar, 1.983: 39, 40)

Hom pot dir (Aracil, 1.975) que les característiques més destacades del discurs que la Renaixença posà en circulació són el valor eminentment simbòlic atribuït a l'idioma, l'historicisme retrospectiu, l'activitat metafísica, la inflació de pronunciaments i afirmacions rotundes, l'estil retòric-poètic, l'exaltació sentimental, l'apoliticisme...

13

Procurant d'explicar aquestes profundes contradiccions, des del camp de batalla de la crònica literària hom ha suggerit l'existència d'un doble corrent, en el període de la Renaixença: el dels escriptors petit burgesos o propietaris, conservadors, nostàlgics i montserratins i el dels escriptors d'extracció humil i vida accidentada, d'idees avançades, populistes i políticament compromesos. D'acord amb aquesta divisió -Pitarch (1.972: 74) ha parlat de poetes "de guant" i "d'espardenya"-; els primers (Aribau, Milà, Rubió, Aguiló...) defensaven un català més o menys arcaic -que sovint és anomenat llemosí- al qual estaven més vinculats per raó de prestigi conjuntural que per una adhesió profunda i incondicional; els segons (Robreño, Clavé, Terrades...) se servien del català del carrer i enllaçaven -especialment en llur producció teatral- no amb l'antiga glòria dels trobadors, sinó amb una ininterrompuda tradició d'activitat literària, ben connectada amb els gustos i les aspiracions populars del seu moment. Aquesta distinció entre culturalistes i xarons, que fou suggerida per Joaquim Molas (1.961), ha estat recollida i àmpliament desenvolupada en forma d'hipòtesi per Angel Carmona (1.967). Entre d'altres, també se n'han fet ressò Rodolf Llorens (1.981) i el mateix Pierre Vilar, quan diu:

"(...) la veritable continuïtat històrica catalana, popular, progressista, radicà en el poble. En l'aspecte més netament cultural, en llibres recents s'ha combatut el mateix terme de 'renaixença' pel fet

que la llengua i la cultura catalanes no havien estat mai 'mortes'. I enfront d'Aribau, de Rubió, de Bofarull, hom cita Robreño, Clavé i Abdó Terrades. (...) Hom va fer molt bé, doncs, de rehabilitar, dins la renaixença del darrer segle, la Catalunya dels 'maleïts' al costat de la Catalunya dels 'instal.lats'." (Vilar, 1.983: 43)

Naturalment, no em correspon d'esbossar o matisar la història literària del període renaixent. He de destacar, però, que la història de la Renaixença ha estat refeta i embellida, especialment per adequar-la a la imatge ideal i mirífica de moviment restaurador d'un panorama lingüístic i literari que s'ha volgut presentar com a decadent i moribund. Contra tota lògica, aquest tòpic ha conegut un èxit aclaparador i ha esdevingut tan comú que la Renaixença ens ha estat presentada com "una veritable resurrecció, com un toc poètic màgic capaç de posar en moviment una llengua morta." (Llorens, 1.981: 17) No s'ha dit pas gaire, en canvi, que aquesta imatge d'una llengua morta i oblidada, lluny de correspondre's amb la realitat social de la llengua en la primera meitat del segle XIX, ha estat un mite acariciat i exaltat pels prohoms de la Renaixença, més ben disposats a cantar les exèquies de la llengua dels avis que a imaginar un futur per a la llengua dels néts.

"I hom ha pogut preguntar-se si l'Oda no expressava una recança més aviat que no una esperança, un adéu més aviat que no una salutació, si tenia un ressò de toc de queda més aviat que el d'una diana." (Vilar, 1.983: 40)

Al capdavall, la mateixa tria de l'Oda a la

Pàtria com a fita inicial del moviment és suficientment rellevant i simbòlica, al mateix temps que implica el refús a prendre en consideració antecedents previs com l'obra de Puigblanch, les declaracions de Ballot o, fins i tot, un poema tan sorprenent com el que, amb el títol de *La persecució dels porcs*, Muns i Serriñà publicà, l'any 1.808, al *Diario de Barcelona*.

3.2.1. Recuperació o davallada?

És cert és que, des del punt de vista de l'ús lingüístic, parlar d'una recuperació iniciada en la primera meitat del segle XIX no passa d'ésser una inexactitud greu o una maligna impostura, de la mateixa manera que titllar de decadents els tres segles anteriors constitueix una fal·làcia històrica de grans dimensions. Si bé és cert que la major part dels escriptors catalans del XVIII se servien preferentment del castellà -d'altra banda, aquesta situació ja feia gairebé dos segles que durava-, no és menys cert també que el català no va deixar d'ésser en cap moment -al llarg dels segles de "decadència"- la llengua predominant per a la resta dels usos escrits: obres tècniques, agronòmiques i botàniques, documents notariais, ordinations i registres...

"L'ús del català té un gran interès en la vida gremial del segle XVIII. En la nostra llengua trobem llibres de registre de mestres, fadrins i aprenents, ordinations, deliberacions, manuals i registres notariais,

134

actes de companyies i fins i tot lletres de canvi. I tot això des d'immediatament després de la Nova Planta fins ben entrat el segle XIX." (Riquer i Comas, 1.964: 510)

Pel que fa a la llengua oral, la vitalitat del català al llarg d'aquests segles fou encara més elevada, car se sap que la penetració del castellà com a llengua parlada va ésser extraordinàriament lenta i poc uniforme, ja que es tractà d'un fenomen preponderantment urbà -i sovint, estrictament valencià o barceloní- que afectà sobretot les classes altes, la jerarquia eclesiàstica, la intelligentsia i, en general, tots aquells que més predisposats estaven a rebre l'influx del prestigi de la llengua regalis. Els testimonis sobre el desconeixement del castellà, el francès i l'italià entre les classes populars de la nostra comunitat són abundosos; en definitiva, fins ben avançat el segle XIX, una proporció bastant elevada dels nostres compatriotes no es trobava encara en condicions d'usar la llengua estatal, ni tan sols en tenia un coneixement passiu acceptable.

Difícilment podia generalitzar-se perceptiblement el coneixement del castellà, el francès o l'italià quan llur índex de facilitació era tan baix: sense escola, sense una pressió estatal organitzada i eficaç, sense ni tan sols un nombre significatiu d'interaccions personals amb parlants nadius d'aquestes llengües, com es veurà. Arran de les polèmiques desvetlladess al llarg del segle

XVI sobre l'oportunitat de predicar o no en llengua castellana, comentades i anotades per Modest Prats (1.979), disposem d'una sèrie d'opinions catacterístiques, referides al grau de desconeixement d'aquesta llengua. De fet, és justament sobre la base d'aquest argument que se sustentaren gairebé totes les defenses de la predicació en català, com la del lleidatà Dídac Cisteller, recollida en un Memorial aparegut l'any 1.636, en el qual donava resposta a les opinions del Dr. Gómez Adrín.

" (...) Tortosa, Girona, Lérida, que a todo tirar sólo ven dos o tres días, y bien de passo, algún castellano? ¿Qué será de Manresa, Vique i Urgel, que si ven algún castellano es por milagro? (...) Lo que veo es que siempre toma a bulto las Ciudades de Cataluña sin señalarlas, porque sabe, quitada Barcelona, en ninguna de las demás poder llamarse común el castellano. Luego todo el pleyto es por sola Barcelona, y aún en ésta la plebe, que es la mayor parte, no la entiende, como los barrios de los Arrabales, la parroquia entera de San Pedro (pues en ella se predica en Catalán por juzgarse no se percibe el castellano), mucha parte de la parroquia de Santa María de Pescadores i Hortelanos, i así de las demás (...)" (cit. per: Prats, 1.979: XX)

Igualment decebedora, pel que fa al coneixement del castellà entre la població, en el segle següent, és la relació de Manuel de Terán, baró de La Linde i Capità General de Catalunya, recollida i comentada per Ferran Soldevila, en la qual es refereix indirectament a l'escassíssim índex de penetració de l'escola dins l'ambient rural.

"La instrucción de la masa rural era deficientísima. El analfabetismo reinaba doquiera. Si hemos de creer un informe del barón de La Linde, intendente general del Ejército y del Principado de Cataluña, la

ignorancia de las letras que existe en el interior de la región, una de las más prósperas, es tan grande que es preciso imputarle la inejecución de muchas de las órdenes de las autoridades superiores. Si bien existe, según el intendente, en cada pueblo algún habitante que sepa leer, no hay ni uno solo capaz de entender dichas órdenes." (cit. per Monés, 1.984: 56)

Finalment, són nombrosos els indicis que fan referència a una situació similar arreu, al llarg del segle XIX: els resultats de la inspecció general de les escoles franceses, ordenada l'any 1.833 pel ministre Guizot, que demostrà com el francès era incompreensible per a molts escolars¹; el gran èxit popular assolit per les missions predicades en llengua d'oc, durant la segona meitat del segle (Cholvy, 1.978: 48); el testimoni del diputat Maluquer de Tirrell, en el transcurs dels debats de 1.899, sobre el dictamen del Codi Civil, segons el qual es produïen a Catalunya, amb una certa freqüència, errors judicials greus, a causa del desconeixement del català per part dels jutges i de la incapacitat dels acusats o dels testimonis d'explicar-se en castellà...

"¿No se ha condenado, según se dice, en una época bastante reciente, en Catalunya, en primera instancia, a dos jóvenes por haber entendido el juez, que no era catalán, que se había cometido un delito por dos amantes porque decían los testigos que lo habían ejecutado dos ab mantes, y el juez creyó que dichos amantes de que le hablaban eran un hereu y una pubilla de Catalunya que tenían relaciones amorosas y que acertaron a pasar

(1).- Segons P. Lorain, autor d'una síntesi de l'enquesta, publicada l'any 1.837, "Le patois est la vraie langue du pays: elle se mêle à tout, aux conversations, aux plaisirs, aux affaires: elle règne dans l'école comme dans l'église où le prêtre n'emploie pas d'autre langue pour prêcher ses ouailles." (cit. per Cholvy, 1.978: 56)

100

por aquellos contornos, y el juez, con la más recta intención, confundió las palabras **ab mantes**, es decir abrigados con mantas, o sea con los citados jóvenes, que nada tenían que ver con el hecho de autos? (...)" (cit. per: García Venero, 1.944: 203)

Set anys després, en el decurs del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Josep Franquesa es referia encara a l'administració de justícia i a l'escola com a dues institucions "exòtiques", principalment a causa de la imposició de l'ús del castellà, insuficientment conegut per les classes populars.

"Y l'imposició s'ha anat estenent cada dia d'una manera més crudel y amenassadora (...) lo que s'ha obtingut a Catalunya es que's mirin com a cosa exòtica per la gent del poble les dues coses qu'en el món s'haurien de tenir per més augustes: l'administració de la Justicia y'l ministeri de l'ensenyança. Perquè al cap y a la fi les veritables víctimes de tot aquest desgavell son els pobres, els humils, els que de l'escola no n'han pogut treure un borrall en clar y'ls que al haver de contractar o de defensar sos interessos o de dictar sa última voluntat, s'han de deixar dur pels altres sense entendre lo que'ls fan dir (...)" (Franquesa, 1.906: 652)

3.2.2. Defenses, abrandaments i minorització lingüística.

A la vista d'aquestes dades i de les que seran presentades en el proper capítol, ¿quina justificació poden exhibir les grèmols dels homes de la Renaixença, quan consideraven oblidada i malmesa aquella llengua que algú, amb un gust ben avariat, batejà com la "Morta-Viva"? Evidentment, es pot parlar d'una abusiva extrapolació dels fets de la història literària, però

fóra ben interessant d'investigar igualment les coincidències i els deutes de la retòrica renaixent amb el discurs de les defenses de l'idioma, tan prolífic i tan característic de l'evolució històrica de la recessió del català: Comas, 1.967; Pitarch, 1.972; Solà, 1.977...

Vicent Pitarch ha esbossat una hipòtesi atractiva sobre l'estructura general i el rerafons d'aquestes defenses, desproveïdes tot sovint de valor i per contra, farcides de mal dissimulats prejudicis. En primer lloc, destaca com parteixen gairebé sempre d'apreciacions desproporcionades o senzillament falses, com quan, en ple segle XVI, Martí de Viciàna és capaç d'afirmar que tots els valencians entenen el castellà i molts el parlen, ja que "si un valenciano comunica con alguna lengua extraña, dentro de breves días la habla como si fuese natural y criado en ella". (cit. per: Pitarch, 1.972: 44), mentre que "si acaso algún extraño viene a vivir y morar en Valencia (...), en su vida no la hablará perfectamente (la llengua valenciana)." (idem). ¡Curiosa manera de descriure, avant la lettre, el bilingüisme unilateral, recurrent a una petita trampa! En la major part d'aquests textos, de fet, la realitat és més aviat imaginada que descrita. Segonament, ¿caldrà dir, potser, que gairebé tots provenen de lletraferits catalans amb un bon domini del castellà? Lletraferits que probablement resolen llurs contradiccions desorbitant les dades reals i lliurant-se

simultàniament i de grat als elogis més hiperbòlics del català, que acaben assemblant-se força a la idealització compensatòria que sol acompanyar la interiorització de qualsevol prejudici. En tercer lloc, així com l'Oda té un inevitable aire de tros de queda, aquestes defenses traspuen un sentiment profundament derrotista.

"En llegir les defenses de la llengua ens sorprèn la postura pessimista, anguixosa, de llurs autors. En el mateix moment en què es decideixen a la reivindicació, s'hi reconeixen ja vençuts; consideren llur causa perduda. El pessimisme hi vindria donat perquè són incapaços d'apuntar a les arrels autèntiques del problema. I una volta més, perquè s'hi mostren impotents de defugir l'anàlisi 'llibresca' de les coses. En realitat el poble, l'abrumadora majoria catalano-parlant, ben poc hi compta." (Pitarch, 1.972: 21,22)

Pel que fa a la Renaixença, no pot deixar de sorprendre tant l'absoluta confiança en el valor salvífic del propi moviment com la negació rotunda dels segles anteriors, acompanyada del més viu desig d'entroncar directament i sense intermediaris amb el període que hom considera més brillant, tant des del punt de vista històric com literari i cultural. Per contra, són gairebé inexistents els indicis de l'existència d'una autèntica voluntat normalitzadora de la llengua tan efusivament exaltada ni, menys encara, hom pot trobar entre els capdavanters del moviment, el menor senyal de dubte, la més lleu sospita pel que fa a la posició de domini indiscutible que la llengua nacional assoliria. Ans al contrari, hom va procedir amb un tacte exquisit i al

EL

capdavall, tant Aribau, com Rubió o Milà, no dubtaren pas a penjar la lira i a recórrer novament al castellà, quan hagueren de tractar d'assumptes més seriosos. Per a Vicent Pitarch,

"(...) els escriptors autòctons foren incapaços de prestar-li a l'idioma el mínim de dignitat per tal de fer-lo vehicle d'expressió a tots els nivells. Els lletraferits amb pretensions 'cultes' escriurien, doncs, en castellà." (Pitarch, 1.972: 81)

D'altra banda, fóra d'allò més interessant procurar reconstruir i analitzar la relació d'alguns d'aquells prohoms amb la pròpia llengua, ja que el dubte exposat per Pitarch i també per Pierre Vilar podria ben bé resultar pertinent, en alguns casos.

"(...) qualsevol 'felibre' podia 'cantar' les 'excel·lències' del català a l'hora que el repudiava fins i tot en el llenguatge familiar." (Pitarch, 1.972: 81)

"Seria curiós de preguntar-se si, en un moment donat, en determinats medis, el castellà no fou la llengua de cada dia, i el català la llengua acadèmica!" (Vilar, 1.983: 43)

Encara cal destacar la manera com el discurs de la Renaixença justifica els motius de la "decadència" del català i del seu hipotètic abandonament. Deixant a banda les interpretacions més estrictament animistes i darwinianes, són abundoses les explicacions de caire subjectivista que fan referència a una suposada mala voluntat i al desinterès de llurs parlants i aquelles altres que vénen associades a una determinada interpretació

dels fets històrics; és a dir, en definitiva, a la característica concepció del passat de què he parlat anteriorment.

Les acusacions d'indolència i desestimació sovintegen en les defenses de la llengua i no estaran pas absents de les imprecacions dels homes de la Renaixença, que de vegades semblen creure realment en una misteriosa accídia que s'hagués abatut, com una nova pesta, sobre els seus compatriotes; en paraules de Constantí Llobart:

"De doldre és el menyspreu que els néts d'Ausiàs March pareix sentir-ne per la dolça llengua de llurs avis." (cit. per: Pitarch, 1.972: 137)

En segon lloc, pesà extraordinàriament -i continua pesant, ai las¹!, el llast d'una concepció històrica que subratlla emfàticament certs episodis, especialment aquells que tenen a veure amb les agressions rebudes per la comunitat catalana, al llarg dels segles: Casp, la Guerra de Successió, el Decret de Nova Planta... Alguns d'aquests episodis -a la divulgació dels quals tant contribuí Víctor Balaguer- han esdevingut autèntiques pedres de toc del catalanisme contemporani, en part gràcies a la popularització de personatges tan "vils" i plens d'odi a Catalunya com Olivares o Felip V. Gràcies a aquesta

(1).- "(...) la reedició de la Renaixença que hem vist prosperar i prevèler sota la Transició espanyola. La memòria de Franco, culpabilitzada de tots els mals, ocupa ara el lloc de la 'Decadència'." (Aracil, 1.983b: 29)

òptica, els responsables últims i definitius de tots els mals de la nació -decadència lingüística inclosa- eren gairebé sempre personatges poderosos, estrangers i morts: totes tres condicions eren inevitables i precises. Així, la recessió del català esdevenia un afer d'abusos legals i atropellaments anteriors a la Renaixença. Per tant, hom podia retreure a tort i a dret el Decret de Nova Planta, mentre hom ignorava la Llei Moyano o la Llei del Notariat. Després, era una qüestió deguda a la malícia de grans personatges estrangers. Per tant, en cap cas no se n'havien de sentir responsables els notables locals, llevat d'un escalafó de botiflers històrics, que eren presentats com els diables dels Pastorets. Per últim, la decadència del català era atribuïble a personatges morts. Per tant, hom podia fer tranquil·lament tiretes de la pell de Felip V i d'Olivares, al mateix temps que els monarques de la seva nissaga eren honorats.

Tanmateix, la principal contradicció de la Renaixença, en tant que moviment i en tant que discurs ideològic, es deriva d'una coincidència cronològica extraordinàriament important i generalment relegada a l'oblit, que Lluís V. Aracil ha resumit en poques paraules:

"Heu de saber (...) que la situació minoritària del català data precisament dels temps gloriosos de la Renaixença i el regionalisme." (Aracil, 1.983b: 28)

En efecte: abocats cap al passat, els homes

[REDACTED]

de la Renaixença van fer els ulls grossos davant d'un cúmul evidentíssim de circumstàncies, disposicions i actuacions administratives que es produïren al llarg del segle XIX i que assentaren els fonaments de la consolidació de la llengua nacional i acceleraren la definició de la situació minoritària del català. En síntesi, l'actitud dels nostres renaixents enfront d'aquestes transformacions -que hipotecaren decisivament el futur del català- no va divergir excessivament de la que adoptaren els felibres occitans:

"La majoria dels felibres mistralians són petits burgesos que tenen por del progrés social i que temen de barrejar el poble en llurs discussions ideològiques. Presencien, sense reaccionar, la institucionalització d'una escola gratuïta, obligatòria, laica i...monolingüe, temuda i desitjada, ensems, per les masses occitanes. Aquesta escola, on el francès és imposat amb mètodes molt severos (...)" (Baldit, 1.978: 52, 53)

El punt òptim de facilitació del coneixement del castellà s'assolí al llarg d'un període que s'estén, aproximadament, entre la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del XX. Per tant, la Renaixença fou estrictament contemporània d'aquell vast procés de generalització -a tots els nivells de l'estructura social- del coneixement i l'ús del castellà, l'aprenentatge del qual resultava cada cop més i més fàcil i avantatjós, i que contribuí decisivament a la instauració del bilingüisme unilateral entre els membres de la comunitat catalana. N'hi ha prou d'esmentar algunes de les

disposicions legals coetànies de l'esclat renaixent per convèncer-se de la indiferència o l'anacronisme de la milícia angèlica del moviment: la instrucció del Govern Superior Polític de les Balears, prohibint l'ús del català a l'escola, més coneguda com l'"edicta de l'anell" (1.837); la Llei d'Instrucció Primària, Elemental i Superior, de Claudio Moyano, que consolidà les bases del sistema educatiu espanyol (1.857); la Llei del Notariat, que establí l'obligatorietat del castellà en els documents públics i obrí la porta als notaris foranis (1.862)...

Finalment -i deixant definitivament a banda la cantelluda qüestió de la crítica de les implicacions ideològiques del nostre felibrisme- el que sembla evident -i a la consolidació d'aquesta evidència, entre d'altres qüestions, dedicaré el proper capítol- és que, des del punt de vista de la vitalitat de la llengua -i fins i tot, des del punt de vista dels seus usos escrits no literaris- els inicis del període de decadència no poden situar-se de cap manera en els segles XVI o XVII, sinó que corresponen justament a la segona meitat del segle XIX, per bé que aquesta constatació contrariï la història que la Renaixença ens ha llegat. En coincidència més lamentable que fortuïta amb la Renaixença literària, la llengua catalana perdé ràpidament posicions -molt més ràpidament que en els tres segles anteriors- i inicià una profunda davallada, en contrast i a conseqüència

dels continuats avenços de la llengua nacional.

"(...) la decadència, o potser més aviat marginació de la nostra llengua, fou molt més profunda al segle XIX que no pas al XVIII: justament en plena Renaixença literària fou quan la llengua catalana, per pressions externes al país, abandonava ràpidament posicions en què semblava inexpugnable fins aleshores, especialment en el camp dels documents escrits no literaris." (Solé, 1.982: 52)

3.3. L'obsessió legalista.

Hem vist com tot procés de normalització lingüística tendeix a propiciar la desaparició de la varietat recessiva i aquest és, al capdavant, el resultat d'una sèrie de pressions externes i internes suara presentades. Amb freqüència, hom ha hipervalorat la influència de la pressió legal explícita en el procés, mentre que la retòrica del regionalisme ha eludit sistemàticament l'acarament amb la realitat de la llengua parlada durant els segles XVIII i XIX, per hiperestesiàr la influència real de disposicions com els Decrets de Nova Planta o la Reial Cèdula de 1.768 i s'ha refugiat en el cultiu de dos mites tranquil·litzadors: el de la "Decadència" del català durant els segles XVI, XVII i XVIII i el de la subsqüent "Renaixença", en el primer terç del segle XIX.

Si bé és cert que el recordatori persistent d'atropellaments històrics i de barbaritats feliçment

100

inaplicables -com les propostes de deportació dels alsacians (Duché, 1.985: 30) o de no impartir la primera comunió als nens que no acreditessin una coneixença suficient del francès (Gensane-Payrou, 1.986: 60)- pot tenir el mèrit d'enfurismar-nos, això no ha de dur necessàriament a creure que aquestes siguin les causes úniques i decisives de la recessió del català.

Així com el segle XVIII pot ésser considerat el de l'inici de la promulgació de lleis restrictives, el XIX serà, sense dubte, el segle daurat de la integració escolar, mentre que en el XX, la part principal de la tasca assimiladora recaurà en la pressió social generalitzada i en l'impacte dels mass-media. Des del punt de vista cronològic, però, potser caldrà donar per bona l'opinió segons la qual el segle XIX no es cloqué definitivament fins a la fi de la I Guerra Mundial i acceptar igualment que a Espanya, en línies generals, no es pot donar per rematat fins a la instauració de la II República.

Per tant, el quid de la recessió de les llengües minoritzades no depengué tant de la vehemència de les prohibicions i restriccions legals, com de l'eficàcia de la implantació de la llengua estatal, que en el decurs del segle XVIII i bona part del XIX assolí índexs exigus. A la fi del XVIII, per donar un exemple, és segur que

100

els francòfons de l'estat veí no depassaven els tres milions, sobre una població que superava a bastament els vint milions d'individus (Duché, 1.985: 145)

Sense negar en cap moment l'evidència de la persecució legal i de les repressions exercides -que Joaquim Ferrer ha recopilat en un seu llibre recent (Ferrer, 1.985)- cal posar els punts sobre les is i atorgar-los la importància real que efectivament tenen, sense convertir-les en l'única explicació plausible i acceptada de la recessió del català. Cal, molt especialment, resistir-se a la temptació de situar sistemàticament en un punt exterior a la realitat catalana els motors de la minorització, no descuidar-se dels altres factors i, sobretot, no menystenir la importància definitiva de l'índex de facilitació, que sovint no podrà ésser deduït més que de la consideració de circumstàncies i indicis que la història heroica del català ha passat per alt.

D'altra banda, la capacitat coercitiva de les lleis referides a l'ús de la llengua gairebé només pot aplicar-se amb efectivitat sobre els usos formals. En efecte, l'Estat pot i ha pogut regular la llengua dels testaments, de l'escola, dels tribunals de justícia... però ni ha disposat ni disposa -si no ens imaginem un Estat orwellià, basat en la delació i l'espionatge- de

recursos per controlar eficaçment, per exemple, la transmissió familiar d'una llengua o les normes que regulen les interaccions dels individus, dins l'esfera de la vida privada. Les transformacions que puguin esdevenir-se en el camp de les conductes lingüístiques dels individus només indirectament poden ésser atribuïdes a la pressió legal i tenen, en canvi, una importància cabdal en l'acceleració i la resolució definitiva dels processos de substitució lingüística.

En definitiva -i a partir d'un cert moment- les mateixes lleis restrictives esdevenen supèrflues o contraproductes i això ocorre justament quan la major part de la pressió assimilista ha estat trespasada a la dinàmica de les societats i a factors més subtils, però tant o més poderosos que les mateixes lleis. El recurs constant a l'execració d'aquestes atzagaiades històriques constitueix, tanmateix, un recurs apreciadíssim del discurs regionalista, ja que permet d'exonerar els notables locals de qualsevol responsabilitat en aquest procés i situa sempre el centre del debat sobre el futur de la llengua més enllà o més ençà de les possibilitats d'acció i de discussió dels seus parlants. No hi ha res més simple i inofensiu, ni res que permeti millor d'allunyar l'ombra de qualsevol discussió interna que recórrer regularment a una galeria de fantasmes (Felip Vè, Franco...) per explicar la dissort del català.

Per últim, si bé la pressió legal ha estat important i regularment utilitzada en els processos d'uniformització lingüística de la majoria dels estats europeus, no és menys cert que no constitueix pas una condició *sine quae non* ni un factor absolutament imprescindible, pel que es desprèn de la casuística dels processos d'implantació de la llengua nacional. Possiblement, el millor exemple de no utilització o escassa utilització dels ressorts legals es pot cercar -pel seu pes demogràfic i per la seva influència- en la història dels Estats Units. Al marge de l'existència de minories poc o gens integrades -fins i tot d'aquelles que, com la hispana, assoleixen un volum cada cop més important- ¿qui pot dubtar de l'ímpetu amb què l'anglès ha esdevingut llengua nacional d'un autèntic i heterogeni *melting pot* d'individus culturalment, lingüísticament i ètnicament ben diferents i de com el poder exterior dels EE. UU. ha aconseguit d'imposar el predomini de la seva llengua en les relacions internacionals?

Segons Brice Heath i Mandabach (1.983), que han estudiat la història de les decisions polítiques sobre l'ús de les llengües als Estats Units,

"Within the United States, therefore, the status of English was achieved as it had been in England, without official declaration and without the help of an official academy." (Brice Heath i Mandabach, 1.983: 93)

Durant els primers anys de la independència

i bona part del segle XIX, no predominà un afany uniformitzador -si més no, no va traduir-se en l'aparició de sancions legals- i la majoria de les resolucions sobre les llengües a usar van ésser preses a nivell local, per les comunitats respectives. De fet, abans de 1.890, només tres Estats (Connecticut, Massachusetts i Rhode Island) havien disposat l'obligatorietat de l'anglès com a llengua d'instrucció (Brice Heath i Mandabach, 1.983: 97). Disposicions legals coercitives únicament van ésser preses en relació a les llengües índies i, pel que fa a la implantació de l'anglès, en territoris que acabaven d'ésser incorporats a l'òrbita nord-americana (Filipines, Puerto Rico, Hawai...). En definitiva, "It has not been the law which has repressed language diversity, but society." (Brice Heath i Mandabach, 1.983: 101)

Per tant, la generalització de l'anglès als Es'tats Units ha d'atribuir-se principalment a factors no estrictament jurídics: a la intensitat de les pressions socials; a la tendència dels ciutadans a plegar-se a la influència d'expectatives compartides, pel que fa al comportament d'un bon americà; al prestigi que el domini de l'estàndard anglès, difós a través de la premsa i les edicions populars, conferia als seus parlants... Aquests i d'altres factors d'índole històrica, política, socio-econòmica i psico-social exerciren una influència decisiva en la generalització i la imposició de l'anglès;

influència que no té res a envejar a la contundència de les accions legals empreses per alguns Estats europeus no tan condicionats, almenys formalment, per l'imperatiu constitucional de no immiscir-se en les conductes dels ciutadans i de no exercir discriminacions excessivament explícites.

4. L'ESPRINT ALGUERÈS COM UN MODEL DE SOLUCIÓ FINAL.

4.1. L'algueresisme màgic i la trama històrica.

Alguns viatgers proclius a les efusions romàntiques han qualificat de miraculosa la pervivència, en ple segle XX, del català a l'Alguer. L'any 1.984, en el decurs de les XVI Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra -que se celebraren a la Balsaruneta, sobrenom afectuós de la petita ciutat- el bisbe del territori exaltava el guiatge de la mà divina, darrere d'aquesta supervivència que tant sorprèn a alguns catalans. Una bruma d'abrandament i de mitificacions de l'antigor colonial ha enterbolit de sempre la comprensió de la realitat algueresa, en els successius retrobaments catalano-algueresos que des de 1.864 -data de la participació d'Ignazio Pillito en els Jocs Florals- s'han esdevingut. Resulta poc afalagador de constatar que els successius romiatges i agermanaments no han inspirat -per part dels catalans d'aquest extrem de la Mediterrània- gairebé cap interpretació científica seriosa de la realitat sociolingüística algueresa. L'apassionament ha jugat una mala passada als viatgers, engegats com estaven pel record de l'annexió catalano-aragonesa de Sardenya que algú, irresponsablement, arribà a qualificar de "conquesta amical".

104

Hom diposa, sortosament, de l'obra important però ja històrica del diplomàtic reusenc Eduard Toda (1.888) -un dels més conspicus descobridors de la ciutat, durant el segle XIX-, de les pàgines dedicades per Josep Pla a l'arquitecte i patrici alguerès Antoni Simon Mossa -a qui conegué l'any 1.938, a Roma- i d'algunes altres aportacions irregulars¹, però difícilment trobarem cap altra contribució tan valuosa a l'anàlisi de la situació sociolingüística de la ciutat, com la de dos joves estudiosos locals: Rafael Caria (1.981) i Antoni Arca (1.982, 1.983, 1.984), sense oblidar, naturalment, l'ambiciosa recerca empírica menada per Maria Grossman (1.983). Especialment el treball d'en Caria -en consonància amb la seva pròpia trajectòria personal² -incorpora una interpretació socio-política perfectament inserida en el debat contemporani sobre l'espai polític de les nacionalitats europees, la qual cosa constitueix tota una innovació en el discurs algueresista, sovint tan amarat de lirisme.

Un cop conquerida Sardenya l'any 1.323, s'inicià

(1).- Confronti's l'àmplia bibliografia recopilada per Caria (1.981).

(2).- Rafael Caria és especialment conegut en aquest país arran d'haver estat sancionat, l'any 1.978, pel fet d'anunciar en català -des del seu lloc de treball de l'aeroport de l'Alguer- les entrades i sortides d'avions. A banda d'ésser -segons diuen les males llengües- un dels pocs algueresos que continuen parlant alguerès als seus fills petits, participa activament en la vida política i ha estat promotor del moviment "Sardenya i llibertat".

una política de repoblació dels principals nuclis de l'illa, amb gent que hi van anar de Catalunya. Finalment -i després d'una enèsima revolta- l'any 1.372, el Cerimoniós decretà l'expulsió dels pobladors sards de l'Alguer i els substituï per catalans de l'altra banda del mar. Des d'aleshores, la ciutat i el port cobraren una importància cabdal en les rutes de navegació que anaven de Catalunya a l'Orient i es beneficiaren d'un règim jurídico-econòmic i d'incentius a la repoblació privilegiat. Successives disposicions legals preservaren la seva homogeneïtat ètnica i lingüística, en prohibir explícitament la instal·lació d'estrangers i sards, els quals hagueren d'esperar fins a 1.495, quan Ferran el Catòlic els obrí parcialment les portes de la ciutat, si acceptaven de sotmetre's a un procés de naturalització exigent i controlat pel poder ciutadà. Tanmateix, els matrimonis mixts foren infreqüents i pel que fa a la llengua, no va ésser fins a mitjans del segle XVII que el castellà tendí a normalitzar-se com a llengua de l'administració. (Caria, 1.981)

En el període de la Guerra de Successió, l'Alguer també prengué partit pel candidat austríac, la qual cosa li valgué, l'any 1.717, el saqueig per part de les tropes espanyoles comandades pel cardenal Alberoni. Amb la pau de la Haia, de 1.720, Sardenya fou lliurada a la casa de Savoia, unida a la qual participà en el Risorgimento,

aquell laboriós procés que, desenvolupat entre 1.849 i 1.870, engendrà l'Estat italià modern.

La substitució del castellà per l'italià com a llengua formal i administrativa va ésser lenta i no s'acomplí del tot fins que s'escolà el segle XVIII. La generalització de l'italià no fou, tampoc, un procés ràpid i cronològicament es produí amb un retard històric prou considerable, si el comparem amb la francesització i àdhuc amb la implantació del castellà en els territoris de la monarquia espanyola.

4.2. L'escola italiana en els primers anys del nou Estat.

Pel que fa a la difusió de l'italià a través de l'escola, cal assenyalar com la idea mateixa de la necessitat de la instrucció obligatòria fou reconeguda al Regne d'Itàlia, molt més tard que a França o a la Gran Bretanya i com en el procés d'implantació escolar es produïren desfasaments igualment significatius. La Llei d'Instrucció Pública del comte Gabrio Casati -promulgada l'any 1.859 al Piemont i estesa dos anys després a tots els territoris del nou Estat- resultà excessivament ambiciosa i calgué, per tant, esperar a 1.877, any en què fou aprovada la Llei Coppino per a l'Obligatorietat de la Instrucció Elemental. En canvi,

a l'Estat francès, la Convenció havia assentat les bases del sistema escolar obligatori per una llei del 21 d'Octubre de 1.793: inoperant i mai aplicada, és cert, però que anticipà els principis sobre els quals la Llei Guizot -de 1.853- bastí el sistema educatiu francès. A l'Estat espanyol, els preludis daten de 1.838 -any de la Llei d'Instrucció Primària, Elemental i Superior- i la consolidació, de 1.857, quan fou aprovada la Llei General d'Instrucció Pública, de Claudio Moyano.

Considerant la catastròfica situació de l'escola pre-unitària -mestres analfabets, manca absoluta de material (De Mauro, 1.984)...-, la taxa d'analfabetisme de la població -el 78%, l'any 1.861¹- , la lentitud dels progressos posteriors i de l'escolarització a Sardenya, gairebé hom pot assegurar que no és fins al segle XX que l'escola començà a jugar un paper decisiu en l'ampliació del coneixement de l'italià per part dels algueresos (i de tants d'altres ciutadans italians). Segons Antoni Arca (1.984: 53), 1.961, amb la reforma de l'escola mitjana inferior marcà l'inici d'un procés impressionant de reducció de l'analfabetisme i -de retruc- del nombre de parlants de l'alguerès. Tanmateix, convé no perdre de vista la incidència d'aquells altres factors d'anivellació

(1).- I encara s'ha de remarcar que, sovint, hom considerava alfabetitzats aquells individus que sabien signar i escriure llur propi nom. El nombre de semi-analfabets devia ésser ben alt, dins del 22% restant.

lingüística anteriorment descrits que, amb major o menor eficàcia, jugaren a favor de l'italià des del moment de la unificació i incrementaren la facilitació del seu coneixement: creació d'un aparell estatal unitari (exèrcit, administració...), desplaçaments demogràfics i creixement de les ciutats, constitució d'una única àrea de capital i mà d'obra, etcètera.

Nogensmenys, a l'hora d'establir comparances, s'ha de reconèixer que els espais al·loglotes dins l'Estat italià són més aviat reduïts¹, si els comparem amb l'heterogeneïtat ètnica i lingüística de França o Espanya. Així com l'escola francesa fou inspirada de bell antuvi per la voluntat política de francesitzar radicalment la població, el punt de mira original, la preocupació constant de l'escola italiana fou la generalització de l'italià unitari, en un país en què les distàncies inter-dialectals han estat i són d'allò més elevades, especialment si hom té en compte que, segons De Mauro (1.984), els usuaris de l'italià unitari no eren més de 600.000, sobre una població de 25 milions d'habitants, l'any 1.861.

(1).- En l'actualitat, són uns 2.500.000 els ciutadans italians que parlen llengües diferents a l'italià i que doncs, teòricament almenys, haurien d'ésser tutelats per l'Estat, d'acord amb el que preveu l'article sisè de la Constitució. Es reparteixen -en proporcions molt diverses- entre els grups següents: francesos i franco-provençals, occitans, alemanys, dolomítics i friülans, eslovens, croates, grecs, sards, catalans i albanesos.

Aquest esforç ha tingut un elevadíssim cost psico-sociològic i ha generat un considerable estoc de literatura científica, a l'ensem que constitueix, com ja he dit, un tret distintiu de la investigació sociolingüística italiana. Antonio Varvaro ha valorat així les dificultats de l'escolarització, segons es tracti o no d'alumnes instal·lats en el toscà com a dialecte nadiu:

"Il primi parlavano il dialetto toscano ed il loro problema era quello di acquisire altri livelli di toscano o livelli dell'affine italiano standard, più adeguati alle esigenze della vita moderna; per gli altri, invece, l'acquisizione dell'italiano, nei suoi registri orali e scritti, è un problema analogo a quello dell'apprendimento di una lingua straniera." (Varvaro, 1.978: 125; la negreta és meva)

4.3. Alguerès, italià i sard, entre 1.861 i 1.961.

Elaborades per M. Grossman (1.983: 13), les dades del cens demostren que el percentatge de parlants de l'alguerès -durant els seixanta anys compresos entre 1.861 i 1.921- no només no va decaure, sinó que s'incrementà fins a un punt que era, segurament, el més elevat de tota la comunitat lingüística catalana: 83'57% (1.861), 91'45% (1.901), 98'99% (1.911), 99'64% (1.921).

A la vista d'aquestes xifres, difícilment hom pot seguir creient que el manteniment de la llengua sigui

111

explicable en funció de la preservació de l'homogeneïtat ètnica, si recordem com anà relaxant-se el "filtre" establert a l'entorn de la ciutat i no passem per alt l'arribada, especialment a partir del segle XVIII, de nombrosos sards i també italians peninsulars: de Nàpols, de Gènova, de Ligúria... Al capdavall, la guia telefònica -i fins i tot la nòmina dels catalanistes actius- palesa la predominança dels cognoms italians i sards: els Catardi, Chessa, Manunta, Peana, Sanna, Sari, Scanu, Soggiu... No hi ha res, doncs, de racial ni de sanguini, cap factor rhesus que pugui explicar la vitalitat de l'alguerès fins una època tan propera com la primera meitat d'aquest segle. Sens dubte, l'explicació pertany als dominis de la vida quotidiana i no als de la fantasia històrica.

La continuïtat de la llengua, fins i tot segles després de perdre el caràcter d'oficial (assumit primerament pel castellà i després, per l'italià), pot explicar-se perquè, durant segles, l'alguerès va ésser de forma tan innegable i absoluta la llengua de la comunitat, que la integració social i econòmica dels nouvinguts -sards o itàlics- passava necessàriament -i sovint en la primera generació- per la integració lingüística. Mentre això ocorregué així, la vitalitat de l'alguerès fou imperturbable i segurament va ésser el darrer -o dels darrers- indrets de la comunitat catalana en què les coses anaren d'aquesta manera.

21

Si algú es preguntava encara per què l'italià no desplaçà l'alguerès, en uns anys en què ja disposava amb plenitud de la força d'unes estructures estatals i de la pressió d'una escolaritat cada cop més efectiva, caldria respondre senzillament que gairebé fins als anys seixanta, alguerès i italià no es destorbaven mútuament, no entraven en conflicte, no es disputaven uns mateixos àmbits d'ús. Si la indiscriminada ampliació del sentit del terme diglòssia en la sociolingüística dels darrers anys no n'hagués pervertit els usos, l'agudesesa de la proposta original de Ferguson permetria de demostrar que durant un període de temps bastant ampli -almenys des dels inicis del XIX, fins gairebé 1.961- italià i alguerès convisqueren gràcies a una distribució funcional no conflictiva i aproximadament diglòssica. Es tractava, en efecte, d'una situació relativament estable, en què coexistien una varietat A (italià): estandarditzada, més complexa (per raons de cultivació, naturalment), vehicle d'un cultiu literari apreciat, apresada especialment en l'ensenyament i usada en les situacions més formals, al costat d'una altra varietat B (alguerès): dialectal, excepcionalment usada com a vehicle fortament connotat de cultiu literari (especialment folklòric i lligat a la tradició popular), apresada sobretot a la família i en la conversa ordinària i usada com a varietat col·loquial. Al mateix temps, mentre l'italià era una llengua fonamentalment escrita i altament estandarditzada

-encara que fossin pocs els que l'arribaven a fer realment seva, a través de l'escolarització-, l'alguerès -completament aïllat¹ de la seva comunitat lingüística i de les tendències estandarditzadores que s'hi desvetllaren- era la llengua en què escrivien alguns lletraferits i patricis. I aquests, encara, sovint enfrontats a causa de llurs opinions, com els cosins Joan Pais i Joan Palomba, el segon dels quals pogué costejar-se l'edició de la seva Gramàtica del dialecte modern alguerès i participà, doncs, en el Congrés de 1.906, mentre que en Pais hagué de guardar-se la seva i s'encovà a l'illa.

Antoni Arca (1.983) ha proposat un esquema que, transformat en un graf, permet de visualitzar

(1).- Aquest aïllament dugué, fins i tot, a l'oblit de l'existència d'altres terres on es parlava el mateix idioma. Toda recreà així una divertida escena de la seva arribada a l'Alguer, en la qual la mestressa de l'hostal on s'allotja se sorprèn de trobar-se un senyor estranger que parla "alguerès":

-Que teniu peix? -vaig preguntar-li en català.

-Hi ha lluç, palaies i congre -respongué al temps que em fixava la mirada volent descobrir qui jo podia ser. -Que sou alguerès?

-No.

-Deveu ser un dels fills d'aquell capità d'artilleria que marxà d'aquí fa una dotzena d'anys?

-No! No sóc sardenyès, ni tampoc italià.

-Llavors, d'on sou, que parleu la nostra llengua?

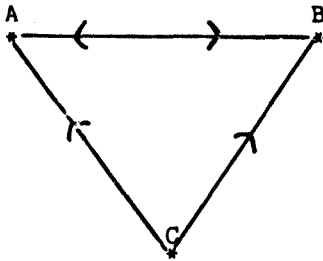
-Català. Vingut de Barcelona.

-A Barcelona, també parlen alguerès?

-Tothom.

No ho volia creure. Però se'n convencé quan després del sopar vingueren a l'hostal les autoritats de la vila portades per en Frank, i començarem a parlar de les coses de la nostra terra." (Fort, 1.973: 83)

ràpidament la situació lingüística anterior a 1.961:

(A: italià. B: alguerès. C: sard.)

Auxiliat per la seva força com a llengua quotidiana i d'integració i gaudint d'un prestigi netament superior al del sard¹, l'alguerès era après pels individus procedents d'altres grups (italianòfons i sardòfons) que s'integraven en la comunitat i usat col·loquialment per tots els grups d'edat.

4.4. El procés de substitució de l'alguerès.

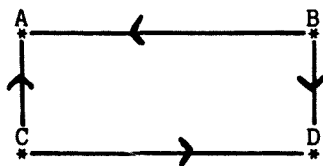
A partir dels anys 60, però, es desvetllaren una sèrie de fenòmens i transformacions que somogueren profundament les estructures socio-econòmiques i els hàbits de la ciutat i dels seus habitants, d'una manera com no havia estat mai vista en els cent anys anteriors.

(1).- L'estereotip del sard, com a poble i com a llengua, inclou per als algueresos valors com la rusticitat, l'endarreriment, l'aspror... D'altra banda, no ha estat ni és gens senzill de trobar algueresos que, sense tenir ascendents directes d'origen sard, coneguin bé aquesta llengua.

En alguns casos -com el de la promoció del turisme massiu- l'Alguer va ésser pionera a Sardenya. D'altra banda, l'any 1.962 es constituí la SIR (Società Italiana Resine), a Porto Torres, que s'ha anat expansionant i que ha comportat la creació de nombrosos llocs de treball en el sector terciari i un increment notable de la població de la zona. Al mateix temps, l'Alguer -com Sardenya i tot l'Estat- experimentà l'acceleració de l'economia italiana durant aquesta dècada i s'incorporà plenament al model de vida simbolitzat pel frigorífic, la televisió i els cotxes de la FIAT.

En aquests anys, els pares algueresos començaren a rebre pressions per part dels ensenyants i d'un sector de la intelligentsia autòctona, perquè usessin l'italià amb els seus fills, la qual cosa se suposava que havia de millorar llur rendiment escolar i llurs possibilitats d'obrir-se camí en una societat cada cop més competitiva, que ja no tornaria a ésser la de principis de segle: pescadora i comercial, tranquil·la i sense daltabaixos. Fou així com en pocs anys, l'acció combinada d'aquestes transformacions i la pressió exercida sobre el cos social provocà en el comportament lingüístic dels algueresos canvis molt més espectaculars i decisius que els que s'havien suscitat entre 1.720 i 1.920. Amb una celeritat que sorprendria el desconixedor de l'entrellat històric i sociolingüístic de la ciutat, l'alguerès deixà d'ésser llengua d'integració per als nousvinguts i fins i tot

fou abandonada per moltes famílies, com a primera llengua a transmetre als xiquets. Es desvetllà, doncs -i per primer cop, de forma generalitzada- un procés de nativització de l'italià que, sense deixar d'ésser llengua A, esdevingué alhora idioma primari -per tant, també col·loquial i ordinari- d'una nova generació algueresa i, actualment, de la totalitat de joves algueresos amb menys de trenta anys. Aquesta transformació ha estat tan accelerada que no resulta difícil de trobar famílies en què els avis -immigrats- parlen sard entre ells, alguerès amb els fills i amb els néts grans, i italià amb els néts més petits. El breu espai de temps que pot haver-hi entre els germans grans i els petits ha bastat sovint perquè es consolidés la substitució lingüística. La segona part de l'esquema d'Antoni Arca mostra quines són les noves direccions del procés:

(A: italià. B: alguerès. C: sard. D: italiès.)

El que Antoni Arca ha batejat com a italiès no és altra cosa que una varietat intermèdia, una mena de crioll, resultat de l'acció interferenciadora continuada i abassegadora de l'italià sobre l'alguerès parlat, la

qual cosa l'empeny cap a un procés accelerat de dialectalització i supeditació, en relació a l'italià. Novament veiem desplegar-se la interposició, de forma simultània, en l'ordre dels usos i en l'ordre de l'estructura. Aquest procés duu l'alguerès a exercir cada cop més les mateixes funcions que els dialectes italians, en relació a la llengua estàndard.

Antoni Arca ¹, que ha col.laborat recentment amb la professora Mariselda Tessarolo, de la Universitat de Trieste, emprant el diferencial semàntic amb una mostra de joves de l'Alguer, m'ha confirmat que els resultats parcials obtinguts corroboren absolutament aquesta hipòtesi: l'italià és la llengua que s'utilitza en qualsevol àmbit i més favorables són els trets que hom li atribueix, com menor és l'edat dels subjectes, mentre que alguerès i sard ocupen una posició clarament subordinada, per bé que l'alguerès es considera encara relativament útil per a la vida familiar.

Les dades obtingudes per M. Grossman en el seu estudi empíric coincideixen igualment amb el diagnòstic del procés. Pel que fa a les actituds, la majoria dels pares entrevistats creuen, en efecte, que parlar italià és més distingit i que usar l'alguerès amb els fills

(1).- Carta personal de l'autor (6 d'abril de 1.986).

2

pot influir negativament en llurs resultats escolars. Pel que fa als usos, hom comprova que tots els subjectes enquestats fan servir, en ordre decreixent, italià, alguerès, alguerès i italià, sard i sard i italià, i que a mesura que es descendeix en l'escala d'edats, l'ús de l'italià s'incrementa espectacularment i decreix en la mateixa proporció el de l'alguerès, el sard i les combinacions alguerès i italià i sard i italià. L'impacte de l'escola italiana i de totes les transformacions suara comentades ha alterat absolutament els comportaments lingüístics intra-familiars, de manera tal que l'alguerès retrocedeix com a llengua d'interacció, especialment amb els fills petits, i aquest retrocés -a l'igual que en la resta de les situacions comunicatives- és més notable en les femelles que en els mascles. Actualment, segons M. Grossman, l'aprenentatge de l'alguerès és sovint simultani o successiu al de l'italià, ajudat encara per l'acció de la colla de companys (*peer group*) i dels jocs de carrer, d'una manera similar a com alguns valencians contemporanis entraren per primer cop en contacte amb l'ex-llengua de llurs famílies.

4.4.1. L'esprint de l'alguerès.

L'acceleració notòria del procés recessiu de l'alguerès, entre la dècada dels seixanta i els nostres

dies, més que per sorprendre'ns hauria de servir per demostrar l'existència de constants i regularitats en els processos de canvi històric, que si bé es desenrotllen amb ritmes desiguals i oscil·lacions evidents, no és menys cert que no es deuen a l'atzar més que en la mesura que siguem incapaços de desembullar els mecanismes i la dinàmica que els sustenta. Lluís V. Aracil, en un article titulat "L'esprint de les dones" (Aracil, 1.983a: 207-217), ha exposat una hipòtesi interessant, per bé que empíricament no del tot demostrada, segons la qual les dones s'incorporarien amb retard al procés de substitució lingüística, però també el completarien abans que els homes. D'acord amb això, la fase de bilingüisme unilateral, intermèdia entre el monolingüisme anterior (en la llengua dominada) i posterior (en la dominant), seria, per a les dones, més breu que per als homes. Deixant a banda la resta de la seva argumentació, Aracil ha justificat en termes col·loquials la singularitat del procés: "Els ressagats han d'apressar-se per posar-se a l'altura dels avançats." (Aracil, 1.983a: 211) Vindrà aleshores un espai de temps en què el monolingüisme haurà esdevingut infantil i femení, mentre que els homes -segurament a causa de la major amplitud de llur repertori lingüístic i de llurs funcions socials, en la societat tradicional- perllongaran un bilingüisme asimètric, que definirà un seguit de límits i tensions intra-familiars.

■

Sense pretendre d'embastar una teoria sociològica d'abast general, no puc deixar d'esmentar nous paral·lelismes que poden detectar-se en fenòmens com la incorporació de la dona al tabaquisme o al consum d'alcohol, en els països del sud d'Europa; incorporació que s'ha produït amb retard en relació als homes, però que en alguns casos, ha possibilitat que actualment els percentatges femenins superin els masculins.

Si em refereixo a la hipòtesi d'Aracil és perquè si es demostra -i sembla probable- que existeix un esprint de les dones, jo em demano si no existirà igualment un esprint de les àrees aïllades o extremes, pel que fa al procés de substitució lingüística. Un cop reduïda la Corona catalano-aragonesa al domini de la monarquia hispana, anaren afeblint-se els nexes i lligams que aquesta mantenia amb la petita ciutat sarda, fins que els algueresos acabaren "oblidant" l'existència d'una comunitat referencial de majors dimensions. En aquest cas, els tràmits del procés de disgregació s'acompliren íntegrament.

Deixant a banda els esporàdics agermanaments, un dels requisits de la definició de comunitat lingüística, segons John J. Gumperz (1.962): el fet de formar part d'un grup social que es manté cohesionat per la freqüència dels models d'interacció, deixà d'acomplir-se a l'Alguer. Per contra, els algueresos hagueren de vincular-se

11

preferentment a les àrees circumdants -Sardenya i, més endavant, el nou Estat italià- i mantingueren invariable la vitalitat de llur llengua, malgrat l'oficialitat de l'italià, només durant el període històric en què predominà com a llengua preferent d'integració i socialització.

4.5. La síndrome de Clavellet.

El redescobriment individual i interioritzat de la comunitat catalana per part d'algueresos aïllats ha estat una constant en el catalanisme actitudinal i/o literari dels illencs, durant els segles XIX i XX. Un cas arquetípic és el d'Antoni Ciuffo, àlies Ramon Clavellet -pseudònim amb què signà les seves composicions poètiques- el qual viatjà a Barcelona, l'any 1.902, per prendre part en els Jocs Florals que finalment prohibí l'autoritat governativa. Es reintegrà a l'Alguer, entusiasmat de l'acollida trobada a la metròpolis on tanta gent parlava alguerès, i no desaprofità l'ocasió de tornar-hi, l'any 1.906, amb motiu del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, per llegir una comunicació titulada "Influències de l'italià i diferents dialectes sards en l'alguerès". Incapaç de separar-se d'una comunitat afí molt més gran que la seva i sobreestimant, sens dubte, els valors simbòlics i integratius que la llengua semblava ostentar-hi, Ciuffo romangué a Barcelona, un cop acabades les sessions

del Congrés. Allí aconseguí de publicar el primer número de la revista **Sardenya Catalana** i visqué, durant pocs anys, una existència bohèmia, exercint com a fotògraf ambulat o cantant pels carrers amb l'acompanyament d'una mandolina, fins que morí a l'hospital de la Santa Creu, entre 1.910 i 1.912 (se'n desconeix la data exacta) i va ésser enterrat a la fossa comuna del cementiri nou de Montjuïc. Allò que té de tràgic i novel·lesc aquesta peripècia vital ens empenyé, a Antoni Arca i a qui això escriu, a inventar-nos, sobre la base d'una argumentació tal vegada més literària que científica, la descripció d'una síndrome: la síndrome de Clavellet. El mateix Antoni Arca, que reconeix haver-ne estat afectat fins a 1.980, n'ha descrit el descobriment i els símptomes:

"Questo di Ciuffo non rimase e non rimane un caso isolato, ma al contrario ci troviamo davanti a un fenomeno piuttosto diffuso, tanto che insieme el psicolinguista professor Miquel Pueyo i París, abbiamo deciso de chiamarlo "sindrome di Clavellet". Si tratta di una "malattia" i cui sintomi si manifestano nel desiderio spropositato di abbandonare Alghero a favore della Catalogna (...) Quando il desiderio non può venire realizzato, il catalanismo e l'algheresismo diventano delle *mono manie degli afflitti*." (Arca, 1.984: 12,13)

4.6. Conclusions.

Hom pot extreure dues conclusions principals de l'evolució històrica de l'alguerès: la insuficiència del model diglòssic corregit per Fishman (1.971) i

copiosament al·ludit per la investigació sociolingüística catalana i l'error de creure que les llengües recessives han de tendir necessàriament a sobreviure en les zones aïllades per morir, com Unamuno digué, amb tanta fatxenderia, parlant del basc: a les muntanyes, prop del cel.

Referent a la recessió de l'alguerès, ja s'ha vist com no ha estat la manca d'usos formals el que l'ha precipitada¹ -ben poc va ressentir-se la seva vitalitat, entre mitjans del XVII i mitjans del XIX, de la pèrdua de l'oficialitat- sinó, ben al contrari, l'ampliació dels usos ordinaris de l'italià i la subsegüent nativització de la que era, fins aleshores, llengua secundària i formal.

Com ja he anticipat en els inicis del capítol, s'observen coincidències notables -en moments cronològics diferents, això sí- amb el procés de substitució del reto-romàntic per l'alemany, a Bonaduz i segurament es detectarien similituds amb la fase terminal d'altres processos de substitució lingüística, si hom disposés de descripcions abundants i objectives d'altres casos. A Bonaduz, la comunitat se serví del reto-romàntic per

(1).- El 99'64% dels parlants de l'alguerès de l'any 1.921 ha de contrastar per força amb un percentatge menor de catalanoparlants a l'urbs barcelonina -Galí parla, per a tota la província, d'un 80% (Galí, 1.979: 12)- on el català havia assolit, en canvi, certs usos formals i un increment inqüestionable de prestigi, notablement superior als corresponents a l'Alguer.

als usos interns i de l'alemany per a les relacions exteriors i com a llengua escrita i aquesta situació aproximadament diglòssica es mantingué sense tensions durant segles, ja que l'alemany -com l'italià a l'Alguer- "e confinata in un dominio preciso ed esclusivamente esterno ed incide dunque ben poco sulla vita della comunità." (Varvaro, 1.978: 105) Entre 1.833 i 1.894, l'alemany -introduint-se en els àmbits informals, fins aleshores reservats exclusivament al romàntx- eixí del clos de l'escola per introduir-se en les famílies i esdevingué sovint llengua familiar, especialment en el cas dels matrimonis mixts, en què el cònjuge germanòfon ja no es veia obligat -si volia participar en la vida quotidiana de Bonaduz- a aprendre i usar el reto-romànic. Al mateix temps, la germanització rebé el suport actiu de les autoritats cantonals i comunals, de l'Església i dels ensenyants. L'any 1.908, un paorós incendi arrasà quasi totalment Bonaduz i desaparegué l'entorn característic en què havia predominat el reto-romànic i a partir de 1.910, ja prevalien els germanòfons (522 contra 230 romanòfons). A partir dels anys 20, un seguit de circumstàncies provocaren una relativa revifalla de l'interés pel rètic, que fou reintroduït a l'escola, encara que l'hegemonia de l'alemany no fou inquietada en cap moment. Però aquesta és una altra història... i penso que les coincidències han estat suficientment destacades.

21

En tots els casos -i de forma simultània a les pressions de tipus social, polític i psico-sociològic que impulsen els processos de minorització lingüística- cal que la facilitació del coneixement i aprenentatge de la llengua expansiva assoleixi un nivell òptim, per tal que el conflicte tendeixi a resoldre's ràpidament, per la via de la substitució. A l'Alguer, aquest nivell òptim no s'aconseguí totalment fins a la segona meitat del segle XX, quan coincidiren eficaçment un estol de condicions objectives: la millora de l'escola, l'esmicolament de la societat tradicional i dels seus modes de producció -amb el trasbals subsegüent del mercat de treball i dels ritmes demogràfics- i la transformació absoluta de les normes d'ús lingüístic intra-familiar, que estroncà el procés de transmissió de l'alguerès.

En segon lloc, hom ha observat que l'Alguer, tardanament incorporat al procés de substitució lingüística, però somogut per l'esprint de les àrees extremes, corre actualment el risc d'esdevenir la primera zona del domini lingüístic, íntegrament assimilada per una comunitat aliena.

Tot plegat em duu a deixar constància d'una intuïció que m'impulsa a creure que, en l'hipotètic cas que el català hagués d'experimentar en un futur immediat una regressió demogràfica i funcional de proporcions

espectaculars, no serien pas -com podria imaginar l'arrelada tradició romàntica- les cada cop menys rústegues viles muntanyenques ni els feréstecs nuclis illenc -escassos, al capdavant- els darrers i idíl·lics reductes d'una llengua agonitzant que corrés, com Orland, a amagar la seva destrucció, entre selves i boscatges. L'avançada urbanització dels nostres països, la velocitat amb què tota mena de canvis i innovacions s'han imposat en zones on fins fa ben poc eren gairebé desconeguts, fan preveure més aviat que, en aquestes àrees, la recessió del català s'iniciaria amb retard, però també s'enllestiria de forma més accelerada i uniforme.

Per contra, és probable que els darrers catalanòfons -com els espiritistes, els folkloristes o els saurins- haguéssim de cercar-los en algun dels petits i diversos mons que inclou la ciutat, on les rareses i les desviacions perviuen més tranquil·lament i amb major facilitat.